

FILOSOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE

ÚSTAV POLITOLOGIE

DIPLOMOVÁ PRÁCE

MATĚJ CHYTL

KSČM: DISKURZ ZAKAZOVÁNÍ

KSČM: THE BAN DISCOURSE

PRAHA 2012

VEDOUCÍ PRÁCE: PROF. PAVEL BARŠA, PHD.

Za inspiraci a pomoc při hledání tématu, jakož i za trpělivost při vedení práce děkuji profesoru Pavlu Baršovi. Za podnětné diskuse a poznámky k tématu a jeho zpracování pak svým kolegům Ondřeji Slačálkovi a Ondřeji Ditrychovi.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. prosince 2012

.....

Klíčová slova (česky):

český komunismus, antikomunismus, diskurz, zakazování politické strany, vyloučení, nepřítel

Keywords (English):

Czech communism, anticommunism, discourse, political party ban, exclusion, enemy

Abstrakt (česky):

Práce se pokouší analyzovat diskurz vyloučení českého komunismu a zákazu komunistické strany. Objasňuje jeho myšlenkové zdroje v prostředí českého disentu i porevoluční podmínky, za kterých vznikal. Představuje dva hlavní proudy v uvažování někdejších disidentů, z nichž jeden diskurz zakazování utvářel a druhý mu bránil. Stopuje vznik hlavních argumentů a především pronikání nepolitických diskurzů (právního, morálního) do jazyku zákazu a vyloučení. S přispěním metod kritické diskurzivní analýzy odkryje ve zkoumaných textech dvě protikladné představy o české minulosti, jež dávají základní tvar alternativním interpretacím komunistického režimu a jeho vlivu na českou společnost.

Abstract (English):

The aim of the thesis is to analyse the discourse of exclusion of the Czech communism and the discursive attempts to ban the communist party. It shall shed more light on its sources of thought as found in the Czech dissident movement, as well as on the conditions it has risen from after the Velvet revolution. We intend to point out that the two main concepts of the dissident thought are essential for the birth of the discourse – one is shaping it, while the other opposes. The influence of non-political discourses – such as legal or political discourse on the subject – are also given serious attention. Using the Critical Discourse Analysis toolbox of methods, we hope to enhance our knowledge about contradictory images of the Czech past that shape contradictory images of the communism as well.

Obsah

1. Úvodem	6
1.1. Položené otázky	8
1.2. Poznámky k literatuře a pramenům	10
1.3. Pojmová vyjasnění	11
1.4. Poznámky k metodě	14
1.5. Český antikomunismus a zakazování – etapy a vývoj	17
2. Předpoklady diskursu	20
2.1. Dvojitá povaha disentu	20
2.2. Nepolitická politika	23
2.3. Předání moci – prostor pro integrující paměť	25
2.4. Havlův projev před volbou prezidenta	26
3. Zrod diskursu zakazování	29
3.1. Dopis městského prokurátora – trestněprávní diskurz v akci poprvé.....	29
3.1. Sokolův diskurz – bližší pohled.....	33
3.2. Reakce na dopis prokurátora – politická.....	36
3.3. Reakce veřejnosti	38
4. Vliv disentu - morálka a právo ve sporu o lustrace.....	43
4.1. Jakobíni v Brně – nulté dějství	45
4.2. Diskurzivní spor o paměť v kontextu lustrací.....	47
4.2.1. Pavel Uhl, právní kontinuita a lidská práva	49
4.2.2. Poznámka na okraj - k medicínskému diskurzu váhavých stoupenců	52
4.2.3. Václav Benda – komunismus jako soukromý nepřítel.....	53
5. Zakazování a vytěšňování komunismu podruhé	58
5.1. Změny na politické mapě do r. 2003 – podmínky pro návrat zakazování....	58
5.2. S komunisty se nemluví	60
5.3. Zrušme komunisty	61
5.4. KDO ve STÍNU ČEKÁ na MOC	62
7. Závěr	64
Literatura:	66

1. Úvodem

Máme-li vytknout významný rys českého politického prostoru uplynulých dvou desetiletí, který jej odlišuje od srovnatelných prostorů v evropském okolí, pak bez ohledu na disciplínu, ohraničení zkoumaného či zvolenou metodologii nemůžeme přehlédnout neobvyklou úlohu komunistické strany. Její role, či party jejích představitelů při samotném zrodu porevolučního uspořádání se otiskly nejen do základních parametrů politického systému, vtiskly také „znamení zrodu“ samotné straně v její polistopadové podobě. V politickém diskurzu devadesátých let, který dokázal dlouhou dobu pracovat s morálními kategoriemi jako odznaky stranické příslušnosti (jak ukážeme dále), se komunistická strana dostala na zcela specifický okraj - pevný, dokonce pevnější, než se zprvu mohlo zdát, ale obcházený všemi politickými aktéry. Strana v druhé dekádě existence samostatného českého státu dokázala v mnoha ohledech z pasti marginalizace postupně vyklouzávat, zůstala a zůstává ovšem politickým aktérem odlišného druhu.

Spory o její úlohu a existenci se staly jednou z arén českého „vyrovnávání se s minulostí,“ v níž se střetávaly a dosud střetávají alternativní verze kolektivní paměti. Diskurzivní soupeření o význam komunistického režimu v české minulosti tak vedle obvyklých hřišť a šachovnic (historiografická produkce jako vědecké poznání minulosti, reflexe v kulturní tvorbě) získalo zcela svébytný prostor, do kterého zasahuje různorodá paleta aktérů (politici, právníci, novináři, umělci a mnozí další) vedených nestejnými motivy a zájmy, hovořících často nestejným jazykem. Chceme-li zkoumat různé podoby české kolektivní paměti, pak podrobnější prozkoumání sporu o existenci novodobé komunistické strany může posloužit jako výjimečný zdroj poznání.

V této práci se pokusíme vyjasnit, jakými diskurzivními nástroji bylo a je utvrzováno vyloučení komunistické strany, spojené začasť s úsilím o její zákaz.

Budeme objasňovat, kdo promlouvá v „diskurzu zakazování,“ z jakých pozic, jakým způsobem a proč. Pro popis politického zápolení, které ve vztahu ke komunistické straně nabývalo jiné podoby než při střetech ostatních stran, využijeme pojmových kategorií právního a politického myslitele Carla Schmitta (především jeho dva pojmy „nepřítele“), které nám - povede-li naše úvaha správným směrem - popisovanou odlišnost ozřejmí. Aby širší zkoumaného problému odpovídala proporcím této práce, upřeme svou pozornost zejména na fenomén, z jehož vláken se pokusíme tkát naši argumentační nit, totiž v celém zkoumaném období přítomnou snahu o zakázání komunistické strany a využívání specifických, primárně nepolitických diskurzů (právního, morálního, „odborného“ diskurzu politologického) jako přesvědčivých nástrojů na politickém hřišti. Naším cílem bude analyzovat diskreditaci komunistické strany jakožto **politického** protivníka a jeho transformace do společenského problému **morálního** či **právního**. Zároveň se pokusíme ukázat, že se do diskurzu zakazování významně vtisklo „znamení zrodu“ v podobě specifických okolností, za nichž vznikalo. A také, že jeho dominantní argumenty a myšlenková východiska jej provázejí po celou dobu jeho existence.

Čtenář práce, která se věnuje zakazování komunistické strany, dozajista čeká odpověď na otázku z nejdiskutovanějších, totiž Zakázat, či nezakázat KSČM? Abychom předešli zklamání, avizujeme předem, že odpověď v textu k nalezení není, neboť autorský záměr je odlišného druhu. Není ovšem vyloučeno, že při snaze o porozumění zkoumanému diskurzu, o které usilujeme v první řadě, bude mimoděk odhalena zrádná a zatemňující povaha této otázky.

V úvodních kapitolách se pokusíme alespoň v základních obrysech vyjasnit pojmy, se kterými budeme v tomto textu pracovat. Je-li pravdou, že odsuzování komunismu naši kolektivní paměť „rozněcuje a zároveň překrývá“ a že „vede ke směřování termínu ‚minulost‘ s termínem ‚komunismus,‘ přičemž ten první se mnohdy omezuje na ten druhý a ten druhý má překrýt ten první,“¹ bude takové úvodní vyjasnění nezbytné. Sepíšeme pravidla, kterými se bude naše zkoumání řídit, a druhy pramenů, jež budou jeho předmětem. Dále ve stručnosti představíme

¹ F. MAYER, *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha 2009, s. 23

historické okolnosti, za nichž se pozoruhodný vztah komunistické strany k ostatním politickým aktérům i české veřejnosti zrodil, a pokusíme se v nich nalézt formativní jevy, jež jeho podobu předznamenaly.

Jádrem textu bude popis a analýza „diskurzu zakazování“ od jeho zrodu na počátku devadesátých let, určení hlavních aktérů (Kdo promlouvá?), jimi využívaných diskurzivních typů, motivací a výsledků. Součástí analýzy by mělo být i ohledání předlistopadových podmínek jeho vzniku. Analýza by neměla být samoúčelná, nýbrž by nám měla pomoci porozumět utváření české kolektivní paměti vztahující se k předlistopadovému režimu. Stejnou měrou by pak měla přispět k chápání specifik současné české politiky a diskurzivních nástrojů, které tato využívá.

1.1. Položené otázky

Budeme zkoumat diskurz zakazování komunistické strany a na této látce se pokusíme navrhnout odpovědi na následující sadu otázek: Odkud pramení úsilí o vytěsnění KSČM z politického soupeření? Jaké jsou jeho společenské předpoklady? Kdo tento diskurz oživuje, aktualizuje? To není otázka týkající se konkrétních osob a jejich osobních údajů, nýbrž obecně druhů aktérů, kteří se diskurzu účastní. Jaké jsou jejich motivace, artikulované přímo či implicitně? I v tomto případě se nebudeme soustředit na psychologický profil, nýbrž na povahu promluvy, textu, který formuje povahu zkoumaného. Jaký dopad mají výsledky těchto procesů na povahu českého politického prostoru? Jak se podílejí na tvorbě různých verzí kolektivní identity? Jakou mají životnost?

Naše zkoumání se bude omezovat na „veřejné představy“ o povaze KSČM, jejím vztahu k minulosti a ideologickém základu, její pozici v politickém systému, stejně jako její úloze v souboji o „morální“ rozměr polistopadové politiky. Veřejnou představou rozumíme podobně jako Françoise Mayer, jejíž práce o české paměti a politické identitě poslouží jako častý referenční zdroj v prvních kapitolách, „jakýkoli diskurz (svědectví, postoje, prohlášení), který přesahuje

hranice soukromí, buď v tisku, nebo tím, že byl vysloven v rámci politické diskuse (ať už institucionální či nikoli) nebo že byl publikován či nahrán.“² Pokusíme se rozlišit jednotlivé diskurzivní typy a jejich pojmovou výbavu – identifikovat tak budeme diskurs politický (postoje jednotlivých politiků i stran, jejich představy o politických soupeřích i příspěvky k formování politické identity národa), právní (hledání odpovědí na položené otázky uvnitř normativního systému platného práva), vědecký (politologický nebo třeba medicínský) nebo morální. Abychom však dokázali pochopit zkoumaný problém, bude potřeba především dalšího kroku, totiž odhalení široké palety způsobů, jakými se tyto diskurzy vzájemně ovlivňují. „Diskurz zakazování,“ jakkoli je jeho předmět bytostně politický, je totiž z velké části založen právě na využívání nepolitických pojmových kategorií, což se v následujících kapitolách pokusíme prokázat.

Proč hovoříme o zkoumání „diskurzu zakazování“ a nepostačí nám zevrubně popsat a konfrontovat názory na povahu komunistické strany, argumenty pro její vyřazení z politické soutěže a naopak vyslovované důvody pro její uznání? Samotný popis programových cílů KSČM spolu s analýzou vztahů s ostatními politickými subjekty by si pozornost zcela jistě zasloužil. Nestačí nám tedy poctivá analýza toho, co bylo k tématu řečeno a napsáno, a identifikování vlivu těchto názorů na proměnu politického klimatu, či „politického vědomí?“ V této práci vycházíme z předpokladu, že jazyk, jeho struktura a pojmy, které využívá, nejsou nevinnými prostředky komunikace postojů, stanovisek a zájmů, nýbrž disponují značnou utlačující silou.³ Zkoumané texty tedy nezrcadlí s myšlenou geometrickou přesností jiné sociální jevy a nepropojují je nezaujatě, nýbrž je ovlivňují a formují. „Volba diskurzivních prostředků“ pak neznámá při popisování politického zápasu totéž co „volba vhodných argumentů.“ Diskurz je základní platformou, v jehož rámci je teprve možné argument vyslovit - a právě tato platforma má silný (ne-li nejsilnější) vliv na utváření kolektivních představ (nejen těch politických). Řečeno s Foucaultem, stojí před námi „(ú)kol, který spočívá v pojímání diskursu už ne jako souboru znaků (označujících prvků, jež odkazují k obsahům anebo reprezentacím), nýbrž jako praktik, které systematicky vytvářejí objekty, o nichž mluví. Diskursy jsou samozřejmě tvořeny znaky; avšak

² F. MAYER, *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha 2009, s. 24 a násl.

³ srv. M. FOUCAULT. *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Svoboda 1994, s. 9 a násl.

to, jak pracují, je víc než jen užívání těchto znaků pro označování věcí. Právě toto *více* je činí neredukovatelnými na jazyk a mluvu. Toto ‚více‘ je tedy třeba odkrýt a popsat.“⁴ Nebudeme tedy zkoumat jednotlivé promluvy jako neutrální nosiče stanovisek, ale právě jako praktiky vytvářející objekty, o nichž se promlouvá. V problému, který zkoumáme, bude tato formující diskurzivní síla vystopovatelná už od samého počátku.

Při zkoumání jednotlivých promluv využijeme některé z nástrojů, které konceptualizovala kritická diskurzivní analýza.⁵ S ohledem na rozsah a ambice této práce, stejně jako na metodologické spory mezi jednotlivými přístupy k diskurzivní analýze, se nebudeme přísně držet postupu navrhovaného některým z jejích představitelů, ani upozorňovat na odlišnosti v těchto přístupech. Kritická perspektiva zdůrazňující sociální faktory formující diskurz („sociální praktiku“)⁶ a jeho potenciál jakožto nástroje moci, stejně jako snaha o jeho projasnění, čitelnost, nám budou více inspirací, než podrobným návodem. Naším cílem není reprodukce sociálního statu quo, nýbrž mnohem více ozřejmění jeho geneze. Je-li to v našich silách, ukáží následující kapitoly.

1.2. Poznámky k literatuře a pramenům

Zakazování komunistické strany není fenomén, kterému by byly věnovány samostatné monografie, nemáme tedy k dispozici žádnou zásadní literaturu, ke které bychom se museli nutně vztáhnout a kriticky ji reflektovat. Přesto se však práce v některých kapitolách drží textů, které se ke zkoumanému problému alespoň přiblížily. Ve zkoumání předlistopadového období a vlivů na formaci kolektivních představ o komunistické straně využijeme rozsáhlého průzkumu, který v této oblasti provedla francouzská historička Françoise Mayer⁷. O tom, že její přístup k tématu i metodologická východiska nejsou vzdálená od těch našich, svědčí i skutečnost, že hlavní referenční zdroje její práce se z velké části

⁴ M. FOUCAULT. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové 2002, s. 78

⁵ Na texty jednotlivých autorů (zejm. FAIRCLOUGH a van DIJK) a jejich pojmosloví odkazujeme dále v textu.

⁶ srv. N. FAIRCLOUGH. *Language and Power*. London: Longman 2001, s. 34 a násl.

⁷ F. MAYER. *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha: Argo 2009

překrývají s těmi, které jsme při zkoumání předlistopadového období využili i my (jde zejm. o práci L. Holého, ale též texty P. Fidelia, Z. Vašíčka, na které odkazujeme dále). Přestože naše práce není prací historickou, s pochopením podmínek, za kterých se diskurz zakazování KSČM zrodil, pomůže práce Jiřího Suka věnovaná listopadové revoluci.⁸ Nepřehlednou situaci prvních polistopadových měsíců zpracovává způsobem, na kterém můžeme řadu pro nás zásadních východisek ozřejmit. Politologické práce věnované komunismu v České republice⁹ nám s kritickou analýzou příliš nepomohou, ve výjimečných případech je však zmíníme. Řadu užitečných postřehů a především užitečnou typologii přináší naopak text Ondřeje Slačálka věnovaný problematice českého antikomunismu.¹⁰ Při zkoumání diskurzu využíváme především archivy českých tištěných periodik (nejčastěji denního tisku), stenoáznamy PSP ČR z politických diskusí nad legislativou týkající se zkoumaného problému, tiskové zprávy a prohlášení jednotlivých aktérů i publikované rozhovory s nimi, v druhé polistopadové dekádě pak online dostupné články hlavních českých deníků včetně relevantních autorských blogů. Předmětem zkoumání budou i některé publikace, které k formování diskurzu přispívají či jej alespoň zrcadlí.¹¹ V převážné většině citujeme zdroje přímo. Ve výjimečných případech, kde stručnost zmínky nevyžadovala s ohledem na ambice této práce detailnější studium pramenů, využijeme sekundární literatury (To je případ krátké kapitoly o sporech v brněnském Občanském fóru, kde citujeme podle Sukovy studie).

1.3. Pojmová vyjasnění

Budeme-li na snaze o zakázání komunistické strany ukazovat alternativní verze české kolektivní paměti, pokusíme-li se poukázat na střetávající se ideologické rámce nebo rozlišit různé skupiny politických protivníků, je na místě

⁸ J. SUK. *Labyrintem revoluce*. Praha: Prostor 2003

⁹ Jde zejména práci P. FIALA, J. HOLZER, M. MAREŠ, P. PŠEJA. *Komunismus v České republice*. Brno: Mezinárodní politologický ústav 1999, a také o text V. HLOUŠEK, L. KOPEČEK (eds.). *Rudí a růžoví. Transformace komunistických stran*. Brno: Mezinárodní politologický ústav 2002.

¹⁰ O. SLAČÁLEK. *Český antikomunismus jako pokus o obnovu hegemonie*. in Britské listy [online] 22.6.2009, dostupné z <http://blisty.cz/art/47533.html>

¹¹ zejm. A. DRDA, P. DUDEK. *Kdo ve stínu čeká na moc. Čeští komunisté po Listopadu 1989*. Praha, Litomyšl: Paseka 2006

nejprve dopředu naznačit, jakým způsobem klíčovými pojmy rozumíme. Přestože se k jejich obsahům budeme na dalších stránkách vracet, základní vyjasnění je vhodné již na úvod.

„Paměť, historie: nejde vůbec o synonyma, a my si uvědomujeme, že stojí v každém bodě proti sobě,“ říká francouzský historik Pierre Nora.¹² „Historie je vždy problematickou a neúplnou rekonstrukcí toho, co už není. Paměť je fenoménem vždy aktuálním, poutem prožívaným ve věčné přítomnosti; historie je zobrazením minulosti. (...) Historie jakožto úkon intelektuální a zesvětšující vyžaduje analýzu a kritickou rozpravu. Paměť usazuje vzpomínku v posvátnu, historie ji z něj vyhání a vždy ji převádí do prózy.“¹³ Při pojednávání o událostech dávno minulých, stejně jako zkoumáme-li děje, jimiž se historie obvykle nezabývá, není obtížné paměť od historie odlišit. Naše zkoumání se však týká procesu současného či jen nedávno minulého, probíhajícího v posledních dvou desetiletích. Jedním z jeho nejvýznamnějších rysů, jak ukážeme dále, je souboj o podobu české kolektivní paměti komunistického režimu. Historické zkoumání do tohoto střetu může občas vstoupit, ale na jeho výsledky vliv nemá - vztahováním se ke komunistické straně jako „symbolu minulosti“ strukturují promlouvající subjekty symboly paměti, nikoli historie. Historický diskurz ovšem mohou všechny strany sporu využít – a také to začasté dělají, aby dodali této struktuře váhu.

Hovoříme-li o paměti, nemáme v tomto textu na mysli individuální paměť, naše úvahy nemají psychologizující rozměr. Paměti rozumíme paměť kolektivní, ať už dílčí skupiny („paměť disentu“) či celého národa. Těchto kolektivních pamětí je tolik, kolik sledovaných skupin – jde vždy o kolektivitu viděnou zevnitř, souvislou, přítomnou, zdůrazňující svou odlišnost od ostatních, o „souvislý proud myšlení, v jehož nepřetržitosti není nic umělého, protože z minulosti uchovává pouze to, co je z ní dosud živé nebo schopné žít ve vědomí skupiny, která ji udržuje“¹⁴ Citovaný Maurice Halbwachs se ve svém textu vyjadřuje kriticky o využívání pojmu „historická paměť“, který se v řadě prací objevuje, neboť slučuje

¹² P. NORA. *Mezi pamětí a historií*. in A2 (týdeník), 3/2005, s. 11

¹³ P. NORA, s. 12

¹⁴ M. HALBWACHS. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 2009, s. 125

dva nespojité fenomény. Historickou pamětí lze rozumět tu složku kolektivní paměti skupiny, která se týká událostí ležících za horizontem nejen individuální paměti, ale i mimo schopnosti skupiny reprodukovat obrazy o nich (pro představu: česká společnost disponuje vzorcem představ, symbolů a hodnocení souvisejících například s bitvou na Bílé Hoře, jejich původcem však není předávaná a reinterpretovaná vzpomínka, nýbrž popularizované, ideologizované a převyprávěné texty historické). V textu se na tento pojem odkážeme pouze výjimečně, v kontextu určujících děl citovaných autorů je však toto vyjasnění nezbytné.

V textu budeme srovnávat ideologie, přičemž ve zkoumaném diskurzu se objevuje nejčastěji spojení „komunistická ideologie.“ Tak jako u ostatních pojmů, bude nezbytné i zde rozlišit mezi obsahem pojmu uvnitř zkoumaného diskurzu (v tomto případě bude spojení „komunistická ideologie“ používána jako negativní referenční znak skupin, které sebe chápou jako ne-ideologické) a jeho obsahem, jak mu rozumíme v této práci jako analytickému nástroji. Aniž bychom chtěli posuzovat relevanci různých teoretických přístupů, pro naše pozorování bude užitečná van Dijkova koncepce ideologie jako schématu pro reprezentaci různých společenských skupin a hranic mezi nimi. Ideologiemi tedy budeme rozumět „reprezentace toho, kdo jsme, jaká přesvědčení sdílíme, jaké hodnoty jsou nám vlastní a jak se vztahujeme k jiným skupinám, především k našim nepřítelům a oponentům, tedy k těm, kdo nesouhlasí s našimi přesvědčeními, kdo ohrožují naše zájmy a brání nám v rovnocenném přístupu ke společenským zdrojům a lidským právům.“¹⁵ Stručně řečeno, v tomto textu je „ideologie (...) samoobslužné schéma pro reprezentaci společenských skupin my a oni.“¹⁶ Zatímco ve zkoumaných textech je pojem „komunismus“ často synonymem pro politický režim (v obrazech jako „za komunismu“, „během komunismu“ je odkazováno k historické periodě), v této práci jím rozumíme výhradně politickou ideologii, období mezi lety 1948 - 1989 označujeme nejčastěji jako „předlistopadový režim,“ či obdobně, je-li to v kontextu nezbytné.

¹⁵ T. A. van DIJK. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage 1998, s. 69

¹⁶ *ibid.*

Při zkoumání politického soupeření a snahy vytěsnit KSČM z politického hřiště odkážeme na užitečné kategorie politického a soukromého nepřítele, které formuloval německý právní a politický myslitel Carl Schmitt především ve svých textech *Pojem politična*¹⁷ a *Nomos der Erde*.¹⁸ Přestože Schmitt míří především na mezinárodní pole a pojem nepřítele mu slouží k analýze vztahů mezi státy, základ tohoto rozlišení nám může být prospěšným, jak ukážeme dále, i při zkoumání vztahů mezi vnitrostátními politickými aktéry. Rozlišení přítele a nepřítele je v jeho textech specifickou politickou kategorií, samostatným kritériem „politična.“¹⁹ Politický nepřítel v tomto kontextu „nemusí být morálně zlý, nemusí být esteticky ošklivý; nemusí vystupovat jako hospodářský konkurent, a dokonce se může zdát výhodné uzavírat s ním obchody. Politický nepřítel je prostě někdo jiný, je to cizinec, a k jeho podstatě stačí říci, že je ve zvlášť intenzivním smyslu existenciálně někým jiným a cizím (...)“²⁰ Soukromého nepřítele můžeme nenávidět - a biblický apel „milujte své nepřátele“ se týká právě tohoto vztahu. Zřetelné vyjádření uvedeného rozdílu nabízejí klasikové - zatímco soukromý nepřítel je ten, který nás nenávidí, politický nepřítel nás dobývá.²¹ Zatímco střet s politickým nepřítelem je pro politiku konstitutivním, soukromý nepřítel ji naopak suspenduje. V textu věnovaném válečnému právu ukazuje Schmitt, že do kategorie soukromého nepřítele podobně patří například vztah Římanů k barbarům.²² Ukážeme, že řada charakteristik připisovaných komunistické straně patřila do této kategorie a že její konceptualizace jakožto „soukromého nepřítele“ byla jedním z nástrojů jejího vytěsňování z politického hřiště navzájem si rovných soupeřů.

1.4. Poznámky k metodě

Z výše naznačeného lze vysledovat základní obrysy dvou metodologických předpokladů této práce, které je třeba před samotnou analýzou objasnit. Předně,

¹⁷ C. SCHMITT. *Pojem politična*. Brno, Praha: CDK, OIKOYMENH 2007

¹⁸ C. SCHMITT. *Nomos der Erde*. Berlin: Dunckler & Humblot 1974

¹⁹ C. SCHMITT. *Pojem politična*, s. 26

²⁰ C. SCHMITT. *Pojem politična*, s. 27

²¹ C. SCHMITT. *Pojem politična*, s. 27.

²² C. SCHMITT. *Nomos der Erde*. Berlin: Dunckler & Humblot 1974, s. 135

usilujeme-li o identifikaci a průzkum diskurzu, je třeba přiklonit se k jednomu či vícero přístupům souhrnně označovaných jako *analýza textu*.²³ Všechny z této skupiny přístupů chápou běžně používaný jazyk v psané i mluvené podobě jako samostatný společenský jev, nikoli jako pouhý prostředek, komunikační most mezi mluvčími a popisovanou (sociální či jinou) skutečností. Předmětem posouzení tak nebude například, zda se komunistická strana či její členové dopustili zločinů a jakých a nakolik je v tomto světle patřičné hovořit o ní jako o „zločinecké organizaci.“ Zkoumat naopak můžeme, kde se takové označení objevuje, na jaké diskurzy odkazuje a proč, kdo jej používá a jaký tím vytváří obraz. Epistemologický předpoklad této práce se v tomto shoduje s předpoklady všech typů diskurzivní analýzy, totiž že realita je sociálně konstruovaná skrze jazyk a významotvorné praktiky, a cílem analytika je právě uchopit způsob, jakým se tak děje.²⁴ Analýza textu v jakékoli podobě představuje mnohem spíš otevřenou, pestrou sadu nástrojů než jednu konkrétní metodu – v této neuzavřenosti lze najít přednost stejně jako slabinu.

Kritická diskurzivní analýza je však (na rozdíl od jiných verzí analýz textu) otevřena i mimodiskurzivním sociálním jevům a dokáže zkoumat jejich (vzájemný) vliv na významotvorné či jazykové – diskurzivní – jevy. Protože předpokládáme, že úsilí o vytěsnění komunistické strany z politického prostoru je podloženo významnými historickými podmínkami, tedy není čistě diskurzivním polem, je tato sada nástrojů pro naše zkoumání vhodná. Norman Fairclough²⁵ hovoří při vyjasňování toho, co si pod pojmem CDA²⁶ představuje, o třech dimenzích zkoumání: první, lingvistické, která popisuje vnitřní vztahy v textu (sémantické, gramatické a jiné vazby), druhé, jež cílí na kontext a mimotextové struktury, zkoumá mezidiskurzivní vztahy a tyto interpretuje, a třetí dimenzi, která analyzuje a vysvětluje vztah mezi diskurzem a mocí, ideologií, společenskou strukturou. Nebudeme se tohoto schématu důsledně držet, využijeme jej však tam, kde nám pomůže s objasněním zkoumané látky. Druhá dimenze dojde nejširšímu

²³ srv. V. BENEŠ. *Diskurzivní analýza*. in DRULÁK, P. Jak zkoumat politiku. Praha: Portál 2008, s. 94

²⁴ V. BENEŠ. *Diskurzivní analýza*. in DRULÁK, P. Jak zkoumat politiku. Praha: Portál 2008, s. 95

²⁵ N. FAIRCLOUGH. *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. New York: Routledge 2003, s. 36 a násl.

²⁶ Critical Discourse Analysis – kritická diskurzivní analýza je samostatným společenskovedním pojmem zhruba od 90. let a u jejího zrodu stál právě N. Fairclough, spolu s T. Van Dijkem a R. Wodakovou

využití – umožní nám popsat „rekontextualizaci“ zásadních pojmů vytržených z odborných diskurzů a jejich zasazení do veřejných projevů umisťujících komunistickou stranu na okraj politické mapy, zároveň analyzovat intertextové vazby mezi jednotlivými předměty zkoumání a mimotextové vazby na historické okolnosti, za kterých se „diskurz zakazování“ utvářel. Pokud platí, že „význam analýzy sociálního a historického kontextu posunuje kritickou diskurzivní analýzu směrem k interdisciplinaritě“ a zvyšuje tak „kvalitu prováděného interpretativního výzkumu,“²⁷ pak je nutné připustit, že tato interdisciplinarita a metodická šíře našeho přístupu jej může zároveň činit nepřehledným a neuspořádaným – z této pasti se však pokusíme vyklouznout.

Druhým metodologickým předpokladem této práce, vedle využití nástrojů CDA, je diachronní zkoumání diskurzu, jak se vyvíjel od devadesátých let minulého století do současnosti. Práce tak nebude strukturována okolo klíčových pojmů či jednotlivých dimenzí jeho zkoumání, nýbrž se pokusí chronologicky uchopit diskurz v jeho vzniku a vývoji, s ohledem na důležité společenské události (volební výsledky, změny v klíčových funkcích a pod.). Tento přístup může poněkud znesnadnit prozkoumání „zakazování“ v jeho celé šíři, umožní nám však lépe pozorovat jeho vznik a vývoj.

Máme-li studovat antikomunistický diskurz, snahu o vytěsnění komunismu a zákaz komunistické strany v uplynulých dvou desetiletích, je zjevné, že není dobře možné pojmut minulé promluvy v jejich úplnosti, vytvořit komplexní, celkový obraz diskurzu. Aby měla studie smysl, musí mít *epizodický* charakter,²⁸ zkoumané promluvy – epizody – však je třeba zvolit tak, aby jejich analýza dokázala ozřejmit klíčové aspekty zkoumaného diskurzu. Práce by tak mnohem spíše měla být *ilustrativní* než vyčerpávající.

²⁷ V. BENEŠ. *Diskurzivní analýza*. in DRULÁK, P. Jak zkoumat politiku. Praha: Portál 2008, s. 103

²⁸ podobně ke genealogii J. Bartelson. *A Genealogy of Sovereignty*. Cambridge, Cambridge University Press 1995, s. 8

1.5. Český antikomunismus a zakazování – etapy a vývoj

Před samotným zkoumáním diskurzu je nezbytné, pokusit se předběžně uchopit jeho kořeny, vznik a vývoj – naznačit, kde je budeme hledat, podle jaké osy se budeme snažit analýzu strukturovat. Pro typologii, a zároveň i periodizaci českého antikomunismu nabízí relevantní vodítko text Ondřeje Slačálka Český antikomunismus jako pokus o obnovu hegemonie.²⁹ Slačálek, využívaje gramsciovského konceptu hegemonie, nabízí dva typy odpovídající dvěma navazujícím časovým obdobím – distanční antikomunismus v období od revoluce do roku 2003 a antikomunismus vyloučení po tomto roce. Vzhledem k tomu, že diskurz zakazování komunistické strany patří do diskurzů českého antikomunismu, je třeba se s takto navrženou typologií vypořádat.

Distanční typ podle Slačálka znamená, že komunistická strana je „tolerována, ale zároveň ne akceptována.“³⁰ Toto období charakterizuje konsensus ostatních politických subjektů na základních rámcích české politiky, mezi něž patří i vytěsnění KSČM na tolerovaný okraj politické mapy. Až v druhém období pak můžeme mluvit o snahách komunistickou stranu zakázat. „Namísto distance, která se štítivě odvrací od komunistů, ale zároveň toleruje jejich existenci ve jménu investování času a energie do důležitějších cílů či ve jménu nepošpinění se jejich vlastními praktikami, představuje tato fáze antikomunismu [rozuměj vyloučení] přímou konfrontaci s komunisty. Ti jsou popisováni jako ohrožení (...)³¹

Při předběžném zkoumání terénu není důvod nabízenou typologii nevyužít. Rok 2003 skutečně zhruba vyznačuje na časové ose začátek diskurzu vylučujícího komunisty z politické soutěže v jeho dnešní. Podstatnou část průzkumu však – právě s ohledem na podrobnou diskurzivní analýzu předloženou již Slačálkem - věnujeme jinému období – totiž podmínkám a době, v nichž se diskurz zakazování formoval. Postupně tedy představíme:

²⁹ O. SLAČÁLEK. *Český antikomunismus jako pokus o obnovu hegemonie*. in Britské listy [online] 22.6.2009, dostupné z <http://blisty.cz/art/47533.html>

³⁰ *ibid.*

³¹ *ibid.*

- *Předpoklady diskurzu před rokem 1989.* Dvě odlišná pojetí interpretace české minulosti a s nimi spojené odlišné způsoby tvorby skupinové identity. S pomocí typologie antropologa Ladislava Holého se pokusíme objasnit, zda a jak alternativní obrazy komunistického režimu v jednotlivých proudech disidentského hnutí ovlivnily přístupy k porevoluční komunistické straně. Ukážeme, že dva dominantní proudy českého disentu představují zároveň dva protichůdné způsoby, jak nahlížet na českou minulost: jako na kontinuum, spojené především kulturní tradicí, nebo jako na řadu diskontinuit a různě dlouho trvajících vykolejení, po nichž se národ musí vždy znovu navracet na koleje demokracie a humanismu. Tyto dva protichůdné tvary české paměti však mohou i přes svou rozpornost stát vedle sebe, či posloužit jako teze a antiteze pro syntetický příběh dějin – ukážeme proto Havlův pokus o vyznačení integrující linie paměti.

- *Zrod diskurzu po roce 1989 a zároveň historické podmínky či okolnosti, za kterých vznikal.* První vlna antikomunismu, spojená s voláním po zrušení či zákazu strany, se objevila v (nikdy nenaplněné) „jakobínské“ fázi zostřující se revoluce na začátku roku 1990. Část veřejnosti, nespokojená s průběhem mocenské změny, začala v té době pociťovat intenzivní potřebu radikálnějšího přístupu, který právě útok na komunistickou stranu představoval. Přestože nenašla větší odezvy v médiích ani na politické scéně, vystupovala veřejnost v té době na podporu objevujících se kategorických požadavků namířených proti KSČ. Dopis Tomáše Sokola představoval jeden takový požadavek, a zároveň poprvé umístil problematiku vyloučení komunistů do (kvazi) trestněprávního rámce. Mezidiskurzivní vlivy budou právě na tomto případě nejlépe k popsání.

- *Dvě odlišné verze paměti disentu,* jak se promítaly především do sporu o lustrační zákon. Jedna z nich vyznačí otázku existence komunistické strany a jejího vlivu na českou porevoluční politiku jako klíčový morální problém. Bez vyřešení tohoto problému (bez „vyrovnání se s minulostí“) nemohou zastánci „diskontinuitního“ pojetí národní minulosti, jak jej

popíšeme, vytvořit vlastní koherentní porevoluční identitu, proto pro ně zůstane „boj“ s komunisty prvořadou politickou otázkou. Druhou verzi paměti spojené s kontinuitou představíme nejen jako antipoda první, ale i pro znázornění pojmových nedorozumění a fundamentálních odlišností v jejich konceptualizaci vlastní zkušenosti, které ve výsledku zásadně brání vzájemnému porozumění.

Promění-li se po roce 2003 český antikomunismus z „distančního“ ve „vylučující“, pak předmětem našeho posledního zkoumání bude způsob, jakým se představené diskurzivní podmínky a vlivy „propsaly“ právě do této nové vlny úsilí o vytěsnění komunistů z politické mapy. Nabídneme stručnou analýzu vybraných textů antikomunistické produkce a zkusíme zjistit, do jaké míry používají pojmy, spojení a myšlenkové obraty pocházející právě z „doby zrodu.“

2. Předpoklady diskursu

Řekli jsme, že se pokusíme analyzovat „diskurz zakazování,“ snahu o vyřazení komunistické strany z polistopadového politického hřiště. Je zřejmé, že zkoumaná látka je pevně zakořeněná a vyvěrá z kon-textu (jazykových souvislostí) i okolností (mimotextových vazeb), nejen těch z období svého vzniku, nýbrž i z podmínek dřívějších. Ty nejvýznamnější z nich je nezbytné ve stručnosti ozřejmit. Není v možnostech ani cílem této práce, obšírně popisovat průběh (či třeba jen diskurz) sametové revoluce, je však nezbytné zdůraznit některé její aspekty, které se zkoumanou látkou přímo souvisí – proměna postavení komunistické strany na konci roku 1989, myšlenková i organizační struktura opozice, jež byla nositelem revolučních změn, průběh mocenské tranzice, to vše tvoří významné historické podmínky, které se do vzniku zkoumaného diskursu vepsaly – platí-li, že jest skutečnosti i mimo jazyk.³² Neméně významný je jazyk (jazyky), jímž promlouvala opozice komunistického režimu ještě před samotnou revolucí, neboť jeho dominantní podoby se rovněž promítly nejen do půdy, z níž diskurz zakazování vzešel, nýbrž i do postavení jeho jednotlivých mluvčích a do některých podob diskursu samotného. Stručný historický exkurz je proto v uvedených případech na místě.

2. 1. Dvojitá povaha disentu

Opozice komunistického režimu v bývalém Československu byla tvořena dvěma významnými proudy – na prvním místě to byli poražení aktéři Pražského jara, především exkomunisté, bývalí socialisté a členové studentského hnutí. Jejich úsilí o reformu tehdejšího režimu vycházelo, stručně řečeno, z odlišného pojetí socialismu („s lidskou tváří“) – socialismu bez negativních přívlastků. O této snaze psal ve svém často citovaném eseji z konce roku 1968 Milan Kundera jako o „pokus[u] vytvořit konečně (a poprvé v jeho [Československa] světových dějinách) socialismus bez všemoci tajné policie, se svobodou psaného i mluveného slova, s veřejným míněním, jež je slyšeno, a s politikou, jež se o ně

³² opačně srv. V. FLUSSER. *Jazyk a skutečnost*. Praha: Triáda. 2005

opírá, s moderní kulturou svobodně se rozvíjející a s lidmi, kteří ztratili strach; to byl pokus, jímž Češi a Slováci poprvé od konce středověku stanuli opět ve středu světových dějin a adresovali světu svou výzvu.³³ Kunderův důraz na specifičnost české otázky, možnosti demokratizace socialismu a historicky jedinečné spojení obou byl v následné diskusi kritizován mezi jinými především Václavem Havlem: „Svoboda a zákonnost jsou prvními předpoklady normálně a zdravě fungujícího společenského organismu, a pakliže se nějaký stát pokouší po letech absence je obnovit, nedělá nic historicky nedozírného, ale snaží se prostě odstranit své vlastní nenormálnosti, prostě se *znormalizovat*; což platí bez ohledu na to, zda si tento stát říká socialistický nebo nikoliv. A prohlašuje-li se určitý systém za socialistický, pak to přece útlak člověka a rozklad společnosti v tomto systému neomlouvá, ale spíš naopak usvědčuje, a jeho pokus odstranit bezpráví nemůže být tedy – z hlediska dějin lidstva – ničím jiným, než pokusem tohoto systému odstranit nesmysly, které předtím sám pracně navršil.“³⁴

Kunderův příspěvek charakterizuje přístup reformistů, pro něž byl nejdůležitějším pojmem, o jehož obsah a kontext se vedl spor, socialismus. Havel o socialismu hovoří pouze v reakci na Kunderu a zároveň diskusi o jeho obsahu marginalizuje – vedle „svobod(y) a zákonnost(i)“ a „pokus(u) odstranit bezpráví“ není rozhodné, „zda si (...) stát říká socialistický.“ Nelze předpokládat, že s formulacemi Kunderova eseje souhlasili všichni „osmašedesátníci,“ poražení aktéři Pražského jara – důraz na socialismus a jeho přeměnu je jim však společný. Havlovu optiku rámuje jiné pojmy (viz uvozovky výše), jež spoluutvářejí jiný z opozičních diskurzů.

Přestože Kunderův text představujeme pro ilustraci důrazu, jaký byl kladen na možnosti socialismu (a jeho reformy) mezi osmašedesátníky, což se projeví i v jejich vztahu k revoluci z roku 1989 a ke komunistické straně, jak uvidíme dále, najdeme v něm o poznání víc. Svým pojetím výjimečnosti české otázky a zároveň barvitou ilustrací možnosti, která nakonec nebyla naplněna, navazuje na sadu českých představ o minulosti, kterou ve své studii české národní identity

³³ M. KUNDERA. *Český úděl*. In *Listy* 7-8. 1968. Dostupné také jako sken originálního tisku na [<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=Listy/1.1968/7-8>]

³⁴ V. HAVEL. *Český úděl?* In *Tvář* 2. 1969. Dostupné online na [<https://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/3/havel-1.pdf>]

představil Ladislav Holý.³⁵ Ta obsahuje základní Palackého tón o slavné historii národa směřujícího od nepaměti k demokracii a humanismu, musí se však interpretačně vypořádat, tvrdí Holý,³⁶ s obdobími, kdy české snahy po dosažení těchto vlastních ideálů zjevně selhávaly. Ke Kunderovu textu dodává: „Ve vlastní chvíli, kdy je zmařeno úsilí Čechů psát evropské dějiny, přestávají psát i svoje vlastní. Avšak po těchto přerušeních nebo diskontinuitách se česká historie vždy opět vzdmáhá a český národ začíná opět stavět tam, kde před lety přestal.“³⁷ Mezi tyto epizody zlomů, přerušení, schizmat řadí třisetleté pobělohorské „temno,“ německou okupaci za druhé světové války či právě období komunistické vlády 1948-89. Dovozuje, že „takto konstruovaný smysl dějin znamená, že určitá období musí být nutně prohlášena za anomální přerušení vývoje. Aby se česká historie mohla vrátit ke svému původnímu směru, musí být důsledky historických událostí, které stály u zrodu diskontinuit, *odčiněny*.“³⁸ V této představě je český národ aktivním subjektem (světových) dějin, jeho možnost je spoluvytvářet je však v obdobích diskontinuity dočasně suspendováno. Zpětně je takové období pozorováno jako „temno,“ nastalé po „národní tragédii,“ a tvoří jakýsi úsek ne-dějin, období, které do národních dějin určitým způsobem nepatří. V tomto duchu hovoří o první půli sedmdesátých let i Havel, který ji popisuje jako „jakési ‚zastavení dějin,‘“ kdy „dějiny byly nahrazeny pseudodějiny, rytmizovanými kalendářem výročí, sjezdů, oslav a spartakiád.“³⁹ Tuto vlastnost připisuje „totalitnímu systému,“ který je ze své samé podstaty orientován „protipříběhově.“ Holý v citované kapitole o protikladných představách české minulosti doplňuje toto schéma o alternativní představu o Češích jako objektu (nikoli subjektu) dějin, charakterizovanou naopak kontinuitou (za jejího nositele považuje Pekaře či Pitharta). Zatímco první pohled zdůrazňuje politický aspekt českých dějin, druhý zpravidla aspekt kulturní. Pokusíme se ukázat, že do rámce představ o českých dějinách jako historii národních vzednutí a diskontinuit spadá po roce 1989 i úsilí o zákaz komunistické strany, jako součást *odčinění* událostí, které uvedly český národ na dlouhý čas do bezčasu, které do příběhu českého národa nepatří. Uvidíme, že diskurz zakazování je pevně spojen s „vyrovnáním se s minulostí,“

³⁵ L. HOLÝ. Malý český člověk a skvělý český národ. Praha: SLON 2001, s. 107-123

³⁶ *ibid.*, s. 108

³⁷ *ibid.*, s. 109

³⁸ *ibid.*

³⁹ V. HAVEL. *Příběh a totalita*. in Do různých stran. Praha: Lidové noviny 1990, s. 120-121

kteřé v tomto pŕípadě nabývá pŕávě podoby takového odčinění, kteřé jedině mŕže vrátit běh národních dějin na původní, jim vlastní kolej.

Po okupaci Československa se projekt socialismu s lidskou tváří pod tlakem začínající normalizace vytratil nejen z politického dění, ale i z textové produkce – opozice režimu z předchozího období čelila vlně zatýkání a charakter budoucího disentu se teprve rodil. Novou, integrovanou podobu dostávala opozice – nazývaná již disentem – až od poloviny sedmdesátých let, s Havlovým dopisem Gustávu Husákovi. Prohlášení Charty 77 v té době dokázalo spojit „osmašedesátníky“ s intelektuály –aktivisty (Havel, Patočka, Hejdánek), představiteli kulturního disentu, v jejichž jazyce hrály roli především pojmy lidských a občanských pŕáv a svobod, jak jsme naznačili výše.⁴⁰ Zároveň bylo pŕístupné dalším opozičním proudům v tehdejší společnosti (ekologická hnutí, opozice z řad katolické církve, československý underground).⁴¹

2.2. Npolitická politika

Diskurz Charty 77 a jejích čelních představitelů založený na lidských a občanských pŕávech a morálce, kteřý dominoval opozičním diskurzům od konce sedmdesátých let, umožnil vznik a rozšíření i koncepci „npolitické politiky.“ Vznikem v tomto smyslu nerozumíme pŕímo novátorství, souvislost Havlovy, resp. Patočkovy koncepce npolitické politiky se staršími představami na podobné téma nejen v českém prostředí, pŕedevším s tou Masarykovou, prokazuje velmi dobře Miloš Havelka.⁴² Patočkův důraz na lidská pŕáva pro něj představující „pŕesvědčení, že i státy a celá společnost se staví pod svrchovanost mravního cítění, že uznávají něco nepodmíněného nad sebou, co i pro ně je závazně posvátné,“⁴³ totiž staví program Charty nad rámec jakéhokoli politického (státního) programu. Jedná se o jakýsi meta-program. Charta totiž, jak zdůrazňuje i Havel ve svém eseji *Moc bezmocných*, „nehodlá pŕedkládat alternativní politické

⁴⁰ srv. též MAYER, s. 137

⁴¹ k základnímu členění opozice srv. M. OTÁHAL. *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny 2011

⁴² M. HAVELKA. „Npolitická politika:“ kontexty a tradice. in Sociologický časopis XXXIV 4/1998.

⁴³ J. PATOČKA. Čím je a čím není Charta 77. in: J. PATOČKA, *Češi I*, Praha 2006, s. 428

programy,⁴⁴ neboť disent zakládající svou kritiku režimu na univerzalistickém metadiskurzu lidských práv není podle Havla totéž co politické opozice v klasickém smyslu slova, jež formuluje politický program a je za určitých podmínek připravena podílet se na moci. Ve stejném eseji zároveň Havel vyjadřuje i nedůvěru k „tradiční parlamentní demokracii,“ o níž mluví jako o „statick[ém] komplex[u] ztuhlých, koncepčně rozbředlých a politicky tak účelově jednajících masových politických stran, ovládaných profesionálními aparáty a vyvazujících občana z jakékoli konkrétní osobní odpovědnosti.“ Případný vznik parlamentní demokracie považuje v případech států sovětského bloku za toliko vhodné přechodné řešení, nikoli za životaschopný model politického uspořádání. Ukáže se, že tato základní nedůvěra ke stranickým systémům ovlivní nejen český přechod k demokracii, ale i postavení jednotlivých stran, zejména té komunistické.

Obecný rámeček nepolitické politiky jako meta-programu je v řeči disentu, jak upozorňuje Vašíček,⁴⁵ „vyplňován nejrůznějšími vizemi či projekty (viz Patočkovy „ostrovy blažených,“ Bendovu „paralelní polis,“ Havlův „nezávislý život společnosti“) a praxí v podobě uzavřených pospolitostí a jejich soukromých slavností.“ Zatímco v podmínkách disentu nepůsobí takový postoj k běžné politice potíže, naopak umožňuje rozvoj myšlení, alternativních forem vzdělávání, kulturní tvorby, a zároveň komplikuje režimu útoky vedené proti disentu jako klasické opozici, v situaci hroučícího se (a později zhrouceného) komunistického režimu začne působit značné (nejen diskurzivní) problémy. Ukáže se nadto, že i diskurz Charty obsahoval ve svých jednotlivých proudech obě protikladné představy o českých dějinách, jak o nich mluví Holý. Diskurz lidských práv a občanských svobod, k jejichž dodržování se smluvně zavázalo i tehdejší Československo totiž umožňoval interpretaci období komunistické vlády prizmatem kontinuální, nepřerušené národní historie, v níž na spor o „tvář“ socialismu plynule navázal spor o dodržování základních práv. Jednotlivé koncepce nepolitické politiky, jakými byla i Bendova „paralelní polis,“ však dokázaly žít i obraz národa schopného tvořit světové dějiny, který přečkává období zmaru v paralelních strukturách, jež mohou sloužit jako základny k odčinění minulosti (viz výše) a k návratu na původní, národu vlastní cestu k demokracii a humanismu. Je zřejmé,

⁴⁴ V. HAVEL. *Moc bezmocných*. Praha: Lidové noviny 1990

⁴⁵ Z. VAŠÍČEK. *Úskalí nepolitické politiky*. In *Přijetí podmínek*. Praha: Torst 1996, s. 81

že každá z těchto představ implikuje docela odlišný způsob nakládání s komunistickou minulostí, což se projeví i na přístupu k úloze komunistické strany v porevolučním Československu.

2.3. Předání moci – prostor pro integrující paměť

Vznik diskurzu zakazování významnou měrou ovlivnila i podoba předání moci na konci roku 1989. Nemusíme zodpovědět otázku teoretiků přechodů k demokracii, zda se jednalo více o zhroucení systému či sjednanou tranzici, v každém případě však rozpoznáme význam tzv. kulatých stolů, jež se „via facti“⁴⁶ – vlastní vahou prosadily jako nejvýznamnější formát jednání „rozhodujících“ politických sil. Přestože subjektů jednajících u kulatých stolů bylo více, za rozhodující považovali aktéři KSC a OF-VPN – nakonec se však pod označení „rozhodující politické síly“ paradoxně vešel třeba i Socialistický svaz mládeže.⁴⁷ Při zrodu politického systému, v období mezi listopadem 1989 a prvními svobodnými volbami v červnu 1990, o kterém někteří autoři hovoří jako o „protosystému“,⁴⁸ hrála komunistická strana významnou úlohu, neboť její členové hlasovali nejen o volbě Václava Havla prezidentem, nýbrž i o všech legislativních změnách, které připravovaly prostor pro červnové volby. Zároveň byli zastoupeni ve federální i národních vládách. (Zaznamenáníhodná je v tomto kontextu skutečnost, že významní představitelé KSC – Čalfa, Komárek, Dlouhý – ze strany během svého účinkování ve vládě vystoupili a veřejnost začala vnímat vládu jako sbor odborníků, vládu „národního porozumění“, která má bez konfliktů – vlastních politické sféře – připravit základ sociálních i ekonomických reformy. Étos „nepolitických vlád“ a jejich zvláštních schopností se pak v české politice usídlí a promluví do ní opakovaně.) Na konci ledna 1990 byl Federálním shromážděním jednomyslně přijat tzv. malý zákon o politických stranách, který přiznal „rozhodujícím politickým silám“ status stran (resp. hnutí), jež nepodléhaly registrační povinnosti – snaha o vyloučení komunistické strany z připravované

⁴⁶ Suk, s. 160

⁴⁷ *ibid.*, s. 165

⁴⁸ Fiala a kol., s. 274

politické soutěže se zatím neobjevuje. Všichni řečníci na jednání FS o připravovaném zákoně tento bezvýhradně podpoří.

2.4. Havlův projev před volbou prezidenta

Diskurzu vyloučení komunistické strany tedy předcházela diskurz sjednocující (viz pojem „národní porozumění“). Mayerová⁴⁹ v této souvislosti hovoří o „vytyčení linií integrující paměti.“ Pro jeho ilustraci dobře poslouží projev Václava Havla v Československé televizi před volbou prezidenta republiky ze 16. prosince 1989.⁵⁰ Havel zde poskytuje diskurzivní prostor pro integraci disidentského úsilí do národních dějin.

Volbou oslovení adresátů a pojmenování jednotlivých osob či subjektů dává Havel televiznímu projev prezidentského kandidáta nezvyklou civilní podobu („Dobrý večer, milí přátelé“ – „pan Čalfa“ – „pan Adamec“ – pan docent Komárek“). Hned druhou větou⁵¹ se zároveň proti běžné podobě televizního vystoupení politika (prezidentského kandidáta) vymezuje, když vytvoří významový most mezi politikem – čtením ze čtecího zařízení – předstíráním mluvy spatra a podvodem. V závěru projevu upozorňuje znovu na své prosté občanství,⁵² mimo jiné vyzdvižením vlastní nezkušenosti s kamerami, světly či novináři. V této volbě výrazů můžeme v prvním plánu vidět distanci vůči politikům – představitelům komunistického režimu, v druhém plánu pak ohlas zmiňované nepolitické politiky jako alternativy k „profesionálnímu aparátu,“ který klasická politika (nejen ta komunistická) ztělesňuje.

⁴⁹ Mayer, s. 57-9

⁵⁰ V. HAVEL. Projev k občanům před volbou prezidenta republiky. Československá televize, 16. prosince 1989. Dostupné na [http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=923_projevy.html&typ=HTML]

⁵¹ „Napsal jsem si to dnes dopoledne a budu to číst z papíru, protože nemám rád podvody, a odsuzuji, když politici čtou své proslovy ze čtecího zařízení na kameře a předstírají, že mluví spatra. Podvodů bylo v této zemi už dost.“

⁵² „Mluvím k vám jako jeden z vás, totiž jako občan této země, který pocítuje spoluodpovědnost za její budoucí osud a navíc není zvyklý na kamery, světla a novináře a nemluví vždycky tak jako ti, kteří to všechno umí.“

Navzdory civilnímu oslovení se však Havel nezdráhá představit velkoryse projektovaný integrující návrh paměti, která z dvou protichůdných představ o českých dějinách nenápadně zdůrazňuje tu kontinuální, reprezentovanou kulturou, která přetrvává – „Ke studentům se vzápětí přidali divadelníci a posléze celá kulturní obec. I to bylo důležité: pomohlo to obohatit tuto revoluci o její kulturní rozměr. Bylo to v tradici této země: po desetiletí, ba po staletí to byla totiž kultura, která pronášela temnými dobami ideu naší národní svébytnosti. Kulturní obec se zasloužila o to, že jsme mohli navázat na naše nejlepší tradice, spojené s ideálem míru.“ Cézuru, přetržení dějin reprezentují v projevu obrazy temna – spisovatelů pronášejících „pochodeň svobody temným lesem“ jsou v proslovu spojeny s tradiční metaforou spánku („závratnou rychlostí“ se „probudil celý národ,“ „svobodomyšlnost a humanita (...) dřímaly a čekaly na svou chvíli“). V první části projevu najdeme v těchto zřetelných náznacích ohlasy obou protichůdných představ, jak o nich mluví Holý, s nenásilným, avšak zjevným příklonem k trvání, kontinuitě. Až na konci projevu probleskne znovu představa českého národa jako aktivního tvůrce světových dějin – neboť „nejde jen o lepší budoucnost Československa,“ nýbrž o to, aby „cesta, kterou ke své lepší budoucnosti půjdeme, vedla k lepší budoucnosti celé Evropy a celého světa.“

V první části projevu Havel zmiňuje zásluhy studentů, spisovatelů, chartistů i exulantů, zároveň dodává: „Svou práci vykonal každý člověk, který se nebál a nelhal (...) Není čas na to, abychom se teď dohadovali, kdo se zasloužil víc, zda takzvaný disident či exulant, zda herec či dělník, zda student nebo zemědělec.“ V jediné větě uvádí, že „všichni komunisté bez výjimky nesou zvýšenou odpovědnost za marazmus, v němž se naše země ocitla,“ avšak na vícero místech projevu dává jednoznačně najevo, že příslušnost k identitě „komunisty“ není pro budoucnost rozhodná („důležitější, než jakou stranickou legitimaci má dnes kdo v kapse, je, zda je přítelem demokracie,“ „[OF a VPN] doporučily do vlády některé komunisty, jako například pana docenta Komárka, a nedoporučují některé zkompromitované nestraníky. Milion sedm set tisíc komunistů netvoří nějaký jiný biologický nebo morální druh, než jsme my ostatní,“ „[koncept ekonomické reformy] připravovaly desítky dobrých lidí, mezi nimiž bylo mnoho komunistů, mnoho bývalých komunistů i nestraníků.“)

Do popisovaného Havlova integrujícího diskurzu pronikají prvky diskurzu morálního (ozvuky života v pravdě jako politického meta-programu), například když vysvětluje, co vlastně byla listopadová revoluce – „vzpouora pravdy proti lži, vzpoura čistoty proti špíně, vzpoura lidského srdce proti násilí.“ Morální atributy jsou však až na výjimky připisovány situaci (vzpouora, revoluce), nikoli skupinám osob. Pokud se na takové skupiny výjimečně vztahují, pak jde především o ty kladné („stateční“ byli například spisovatelé). Jednání, na které lze vztáhnout negativní morální kategorie, se dopouštěly v textu toliko „oficiální propaganda“ (lhaní) a „pohotovostní jednotky“ (zmasakrování manifestace). Do diskurzu integrujícího paměť tak sice proniká diskurz morální, ale nikoli jako instrument označení a vyloučení toho druhého – nemorálního.

Naznačili jsme, že jazyk disentu obsahoval zárodky možného diskurzu vyloučení – zejména u reprezentantů diskontinuitního chápání české minulosti, jak jsme jej popsali, v zejména v různých verzích projektu nepolitické politiky. Zároveň však průběh změny politického systému, role komunistické strany v této změně a přístup klíčových aktérů (na příkladu zkoumaného Havlova projevu) naznačily, že polistopadová společnost měla možnost sledovat „linii integrující paměti.“ Ukážeme, že se po této cestě nakonec nevydala.

3. Zrod diskurzu zakazování

„Heslo ‚potrestat viníky‘ může vyznít do prázdna, nebude-li podloženo úsilím bedlivě rozlišovat vinu kriminální, politickou a morální.“⁵³

Filolog a esejista Petr Fidelius nebyl pochopitelně sám, kdo zaznamenal úskalí spojená s prolínáním právního, morálního a politického diskurzu v dialogu o české minulosti. Na stejný problém upozorňuje i Milan Znoj ve svém eseji o „vzestupu a pádu české antikomunistické pravice“:⁵⁴ „Jiné problémy se objeví, když uvažujeme o břemeni minulosti z hlediska morální integrity osoby, k odlišným otázkám se dostaneme, když vyrovnání s minulostí budeme posuzovat podle jednotlivých ustanovení trestního práva a zase k jiným argumentům se dostaneme, když se pustíme do úvah politických. Když se o takové upřesnění pokusíme, zjistíme záhy, že se neobejdeme bez přísného rozlišení mezi trestně právní, politickou a morální rovinou v hodnocení minulých skutků a dějů.“ Upozorňuje zároveň, že prolínání těchto „rovin argumentace“ se nelze zcela vyhnout, neboť mezi nimi pochopitelně existují významné přesahy (vždyť jen o subtilní souvislosti trestního práva s morálkou jsou popsány celé učebnice). O nevyhnutelnosti takového prolínání nemůžeme vést spor. Svou pozornost obracíme ke způsobům, kterými se jednotliví aktéři pokoušejí (diskurzivně) transformovat politický problém do problému právního či morálního. V takových případech totiž nenaznačují prolínání třeba mezi politikou a morálkou, nýbrž například diskvalifikují téma jako způsobilé pro politickou diskuzi – pro tvrzení nesplnění vstupních podmínek (právních a morálních).

3.1. Dopis městského prokurátora – trestněprávní diskurz v politické akci poprvé

Všimá-li si v citovaném úryvku Milan Znoj mezidiskurzivních vztahů, které využívala antikomunistická pravice, je s podivem, že zcela na okraji jeho

⁵³ P. FIDELIUS. *Kdo jsme?* in *Kritické eseje*. Praha: Torst 2000

⁵⁴ M. ZNOJ. *Marečkův případ aneb vzestup a pád antikomunistické pravice*. Brno: Marek Konečný 2005

pozornosti zůstal dopis pražského městského prokurátora Tomáše Sokola z jara roku 1990, ve kterém informuje komunistickou stranu o tom, že má v úmyslu její politickou činnost posuzovat z hlediska možného naplnění skutkové podstaty trestného činu podpory a propagace fašismu a podobného hnutí ve smyslu §260 trestního zákona. Znoj se o situaci krátce zmiňuje a uzavírá, že „uvedená snaha byla ve veřejnosti, v politice i v médiích nakonec odmítnuta.“⁵⁵ Je nepochybné, že tato snaha byla odmítnuta na politické a právní rovině, hovořit o mediálním odmítnutí je však sporné a veřejného odmítnutí se Tomáši Sokolovi rozhodně ve věci nedostalo (jak ukážeme dále). I kdybychom se v tomto ohledu mýlili, je zřejmé, že událost si však zaslouží mnohem větší pozornost i z jiného důvodu – otevřela totiž jeden z nejvyužívanějších způsobů, jakým do diskurzů zakazování KSČ(M) pronikal právní jazyk a argumentace – totiž odkaz na dotčené ustanovení trestního zákona, jehož výkladem se jeho promotéři snažili často nikoli vyzvat ke stíhání jednotlivců, nýbrž obejít zákonnou úpravu politického sdružování. A jakkoli se z odstupu může někomu jevit tehdejší reakce veřejnosti jako málo bouřlivá a svolané demonstrace na Sokolovu podporu jako nepříliš významné, je nepochybné, že jeden z nejvýznamnějších argumentačních proudů snahy o vytěsnění komunistů z politické mapy se objevuje právě zde.

Pražský městský prokurátor Tomáš Sokol zaslal 17. dubna 1990 dopis Ústřednímu výboru KSČ⁵⁶ – v tomto dopise shrnuje důvody, proč bude činnost strany na území hlavního města „posuzována z hlediska možného naplnění skutkové podstaty [výše uvedeného] trestného činu.“ Reakci vyvolal nejen u zástupců KSČ a svých nadřízených, ale i u široké veřejnosti. Než představíme tyto reakce, které znamenitě ilustrují téměř naprostou absenci hraničních čar mezi právním, politickým a veřejným diskurzem v tomto období, je třeba se zaměřit i na dopis samotný.

Jedná se o strukturovanou argumentaci pro předkládaný způsob „posuzování činnosti strany.“ V první části je představeno dotčené ustanovení trestního zákona: „Důležité je, zda činností KSČ mohla být naplněna skutková podstata tr. činu

⁵⁵ M. ZNOJ. *Marečkův případ aneb vzestup a pád antikomunistické pravice*. Brno: Marek Konečný 2005, s. 18

⁵⁶ Paralela s fašismem. Dopis městského prokurátora ÚV KSČ. In Svobodné slovo. XLIV, 91, 18. dubna 1990, s. 1 a 3

podle §260 tr. zák., který stíhá toho, „Kdo podporuje nebo propaguje fašismus nebo jiné podobné hnutí, které směřuje k potlačování práv a svobod pracujícího lidu, nebo které hlásá národnostní, rasovou nebo náboženskou zášť...“ Klíčové vykročení z (jakkoli široce koncipovaného) trestněprávního rámce obsahuje už úvodní část – Sokol, už v té době výjimečně nadaný právník, nemohl přehlédnout, že celý tehdejší trestní zákoník je postaven na principu výlučné odpovědnosti fyzických osob, a tedy že činností jakékoli strany nemůže být naplněna skutková podstata žádného trestného činu. Ani v úvodu, ani v celém textu se však autor neobrací na jednotlivce, kterým by mohl hrozit postih, nýbrž na stranu jako takovou.

V druhé části jsou představeny důvody, proč je – ve shodě s dikcí dotčeného ustanovení – možno považovat komunistické hnutí za podobné hnutí fašistickému/nacistickému. Uvádí především jeho násilnou povahu a vztah k demokratickému politickému systému, tyto dokládá citacemi K. Gottwalda i V. I. Lenina. „Komunistické hnutí je ve své podstatě orientováno na násilné uchopení moci. Atypičnost tohoto hnutí pak spočívá v tom, že se nepovažuje za jednu z politických stran určitého systému, stranu, která může politickou moc v rámci volebního boje získat, ale také ztratit. Uvažuje pouze o první fázi, uchopení moci, a to dokonce mimo běžný demokratický rámec – násilím.“ Argumentaci uzavírá slovy: „Podobnost s nacistickou ideologií je zde více než zřejmá.“

(Úmyslem této práce není zhodnotit, zda jsou argumenty srovnávající nacistický režim v Německu a komunistický režim v Československu platné či nikoli, smyslem není vyslovit souhlas či nesouhlas s citovanými tvrzeními. Zkoumáme diskurz – je pozoruhodné, že argument symetrizace, srovnání s nacismem, se objevuje poprvé důrazněji na veřejnosti právě touto neobvyklou formou. Veřejný diskurz si tento argument rychle přisvojí, k jeho hlubšímu prozkoumání však nikdy nedojde.)

Popisované symetrické rysy doplňuje i o srovnání způsobů převzetí moci. Konstatuje zároveň, že nacismus je založen na ideologii rasové nadřazenosti, zatímco komunismus je nereálnou společenskou utopií: „To, že jde o sociální

utopii, která v praxi nemůže existovat, bylo bohužel nutno ověřit si až v praxi. Právě slibem tohoto nereálného blahobytu, touto sociální demagogií, komunisté získali řadu příznivců. V našem státě jim pak tato situace otevřela přístup k vysokým vládním funkcím, které v roce 1948 zneužili k puči, jímž se definitivně dostali k moci. Analogie s postupem NSDAP je téměř úplná, včetně nadšeného ohlasu zfanatizované části obyvatelstva.“

Dále se vypořádává s možnými námitkami, mezi které mohou patřit například přínosy komunistické vlády – „Čtyřicet let vlády komunistů v našem státě nesporně přineslo určitá pozitiva, ovšem za cenu strašlivých a zcela neadekvátních obětí.“ Zdůrazňuje, že přes určité rozdíly jsou si srovnávaná hnutí podobná – Nacismus se soustředil na boj proti nižším rasám, zatímco „[k]omunisté se naproti tomu důsledněji věnovali vyvražďování vlastního obyvatelstva, přičemž ztráty jdou v obou případech do desítek milionů, takže jsou srovnatelné.“ Další námitkou, kterou Sokol očekává, je poukaz na proměnu strany po listopadu a nová pravidla vnitřního fungování, kterou vypořádává takto: „Ani poukaz na vnitřní přerod Vaší strany nemůže obstát. Především je otázka, nakolik se strana s takovouto krvavou historií vůbec může přerodit.“ Pokud se personální proměny dotýká, shrnuje Sokol, že „Zůstávají (..) všichni ti, kteří nejméně na úrovni krajů a okresů realizovali velmi iniciativně potlačovatelskou roli KSČ“ Zmiňuje například Vasila Mohoritu, který fyzicky napadal chartisty, a dodává: „Lze důvodně očekávat, že Vaše strana disponuje tisíci jemu podobných.“

Závěrečná úvaha patří parafrázi koncepcie militantní demokracie. Prokurátor zde vysvětluje, proč strany usilující o násilnou změnu politických poměrů lze ze soutěže vyloučit. Doslova tvrdí, že taková strana se ocitá „mimo tuto demokracii, ale i mimo zákon.“ Je zkrátka nutné, „bránit [se] proti těm, u nichž je dáno minimálně důvodné podezření, že chtějí demokracii likvidovat.“

Konec dopisu se věnuje, podobně jako jeho úvod, spojení trestněprávní roviny s rovinou práva politického sdružování. Je však poněkud nejasný: „Dále [členy] informujte, že není důvod kohokoli postihovat pro samotné členství v KSČ právě vzhledem k silně demagogické ideologii a z toho plynoucího nedostatku subjektivní stránky tr. činu. K objasnění této pravé podstaty Vaší ideologie i

vyřešení všech administrativních záležitostí souvisejících s likvidací Vaší expozitury na území hl. m. Prahy byla stanovena lhůta do 30. 4. 1990 včetně.⁵⁷ Slova o likvidaci expozitury zaznívají v celém textu vůbec poprvé. První větu citovaného úryvku lze zároveň vykládat tak, že v případě členů strany absentuje subjektivní stránka trestného činu, tedy zavinění (úmysl, nedbalost). Nepřehledné formulaci lze tedy rozumět i tak, že za páčání dotčené trestné činnosti nejsou odpovědní jedinci (což jsou jediné subjekty, u nichž odpovědnost trestní zákon připouští), nýbrž „silně demagogická ideologie,“ případně strana, jejíž „expozitura“ má být likvidována.

3.1. Sokolův diskurz – bližší pohled

Prozkoumáme-li na první úrovni analýzy použitý jazyk, zjistíme, že Sokol používá v souladu s očekáváním spojeným s jeho funkcí slova patřící do rejstříku vzdělance, která lze očekávat i v jazyce právním („kritéria,“ „ideologie,“ „kontext,“ „konstatovat“), ale stejně tak ob stojí například ve fejetonu či novinovém komentáři. Zároveň využívá obraty („krvavá historie“), které jsou mediálnímu diskurzu mnohem blíže, či označuje notoriety („Následné období [1948-98] je snad dostatečně známo“), jež by v odborném – právním či politologickém – diskurzu nemohly obstát. Pozicí, ze které do diskurzu vstupuje, je nepochybně funkce prokurátora – veřejného žalobce. Explicitním adresátem promluvy je Ústřední výbor KSČ, což v předpokládaném trestněprávním rámci dává jen velmi omezený smysl (Myslitelná diskurzivně adekvátní promluva by mohla upozorňovat stranu na možný právní postih jejích členů, i tak by vykročovala z kompetencí prokurátora, ale ani takto není dopis formulován,) ovšem adresátem má být současně veřejnost, kterou Sokol oslovuje skrze denní tisk, jehož redakce obeslal. Zvolený jazyk je přístupný především pro čtenáře novin – zasazen do kontextu právní analýzy by obstál jen velmi těžko. Svobodné slovo bylo zřejmě jediným deníkem, který dopis ve větším rozsahu (bez úvodu téměř celý) zveřejnil, a slouží tedy jako jediný citační zdroj. Jiné deníky na existenci výzvy pouze upozornily a její nejdůležitější části citovaly. Šéfredaktor

⁵⁷ Paralela s fašismem. Dopis městského prokurátora ÚV KSČ. In Svobodné slovo. XLIV, 91, 18. dubna 1990, s. 1 a 3

Lidových novin Jiří Ruml se text rozhodl nezveřejnit proto, že „ačkoli je jistě z právního hlediska dostatečně vyargumentován, přece jen si myslí, že tak vážná záležitost se nedá sprovodit ze světa jedním dopisem“ a dodává, že tak „ultimativní požadavek“ by měl prokurátor „konzultovat ještě s jinými institucemi než jen s denním tiskem.“⁵⁸ Tato výpověď naznačuje, že způsob, kterým prokurátor vystoupil z mezí daných svou funkcí, vzbudil u pozornějších čtenářů oprávněné podezření.

Diskurzivní zdroje (vedle politického a právního jazyka) doplňují i ohlasy politologických úvah v poslední části věnované jednoduchému shrnutí principů militantní/bránící se demokracie, Sokol se však v celém textu neodvolává na žádné autory či authority, tedy tato inspirace patří mezi marginální.

Při vysvětlování svých motivací, které jej k sepsání výzvy vedly, využívá Sokol v některých případech občanský, veřejný jazyk a odůvodnění („Považoval jsem za nutné publikovat svůj názor bez ohledu na to, zda vyhraju nebo prohraju,⁵⁹) v jiných případech, jako třeba na demonstraci svolané na svou podporu, odkazuje na svou funkci či povolání („Nejsem politik, ale právník. To, co jsem chtěl říci, jsem již napsal...“⁶⁰)

Sociální a historický kontext nejlépe objasní politické i veřejné reakce, jež se v následujících dnech objevily v nemalém rozsahu. Suk vysvětluje: „Sokolův formálně právní, avšak politicky motivovaný čin narazil na neuralgický bod dějin 20. století, jímž je existence komunismu a nacismu – dvou totalitních režimů se strašlivou bilancí. (...) Jedním z předních témat se stala asymetrie v reflexi nacismu a komunismu jako uzavřených historických fenoménů. Postkomunistické Československo (Česká republika) je typickým příkladem měření dvojím loktem.“⁶¹ Promíchání politické a právní roviny je v této věci zjevné, stejně jako z celého dopisu vyniká jako hlavní argument symetrizace s nacismem. Důležitější poznámku nabízí Suk při zkoumání problému ke stavu odborné diskuse tohoto

⁵⁸ Ruml, J. Sdělení. Lidové noviny. III, 39, 18. dubna 1990, s. 1

⁵⁹ Sokol vysvětloval. In Svobodné slovo. XLIV, 97, 25. dubna 1990, s. 1

⁶⁰ Na podporu T. Sokola. In Svobodné slovo. XLIV, 96, 24. dubna 1990, s. 1 a 3

⁶¹ Suk, s. 391

argumentu (jeho text je z roku 2003): „Komparace komunismu a nacismu není zatím pro českou vědeckou a intelektuální obec tématem. Panuje neodůvodněné přesvědčení, že existují pádné důvody, proč nemají být oba totalitní režimy považované za ‚zlovolné bližence‘ (Pierre Chaunu)⁶² Pomiňme v tuto chvíli, že ze slov, které Suk pro popis celé situace volí („neodůvodněné přesvědčení,“ „oba totalitní režimy“), stejně jako z některých jeho tvrzení („[Sokol] pregnantně definoval KSČ jako extremistickou politickou formaci, kterou je možné v souladu s příslušnými paragrafy trestního zákoníku zakázat...“⁶³) lze dobře vyčíst jeho stanovisko k uvedenému problému. Ve svém komentáři však bez ohledu na tuto svou optiku míří správným směrem. Při zkoumání veřejného diskurzu uplynulých dvou desetiletí lze dojít k podobnému závěru. Argument symetrizace komunismu a nacismu se v něm objevuje poměrně frekventovaně. Někdy osamoceně jako podklad pro morální hodnocení („Komunismus byl ve své podstatě totéž, co nacismus, a tudíž je morálně zavrhnutíhodný.“) V jiných případech slouží k podpoře Sokolem otevřeného hodnocení trestněprávního. To bývá začasťe následováno úvahou o tom, z jakých důvodů orgány činné v trestním řízení tuto symetrii nerespektují – přičemž ze dostupných soudních rozhodnutí skutečně vyplývá, že nejen soudy, ale i policie a státní zastupitelství diskutovanou symetrii zpravidla nepřipouští. V některých kontextech je konstatování symetrie doprovázeno stručnou argumentací pro podobnost obou režimů (většinou v rozsahu mnohem menším, než jaký této argumentaci poskytl Sokol). Tvrzení opačná („Komunismus a nacismus jsou ve svých podstatách odlišné.“) se velmi vzácně vyskytují ve středním proudu veřejného diskurzu, častěji pouze na jeho okraji (V Haló novinách, v projevech komunistických politiků). Ukážeme, že argument symetrizace s nacismem nedokázal vyvolat skutečnou veřejnou diskusi – zaznívá sice v diskurzu zakazování (tedy v promluvách těch, kdo z různých důvodů usilují o zákaz či vytěsnění komunistické strany), ovšem mimo tento diskurz se neobjevuje. Argument: „Komunisté jsou jako nacisté, tedy je zakažme,“ není zpravidla následován protiargumentem: „Komunisté nejsou jako nacisté, tedy je nezakazujeme,“ nýbrž mimoběžným tvrzením, které ponechává argument symetrizace stranou - například poměrně časté „Komunisty nezakazujeme, to mělo smysl jen těsně po revoluci.“

⁶² ibid.

⁶³ ibid., s. 390

Přestože odborná diskuse v mezinárodním měřítku problém poměrně široce pojednala (strukturální analýzy navazující na H. Arendtovou⁶⁴ či na geneticko-historické argumenty F. Fureta nebo E. Nolteho⁶⁵), v české veřejnosti přístupné odborné debatě se toto téma až na výjimky neobjevuje. Několikrát se objevilo na parlamentní půdě, vždy v souvislosti s připravovanou legislativou, která měla být na symetrizaci založena, na veřejnost však ve větší míře neproniklo. Symetrizace nacismu s komunismem tak zůstala jedním ze základních identifikačních znaků diskurzu zakazování a pevně se spojila s výkladem pozoruhodného a interpretačně velmi otevřeného ustanovení o podpoře a propagaci hnutí směřujících k potlačování práv a svobod člověka, které v českém trestním právu zůstává do současnosti.

3.2. Reakce na dopis prokurátora – politická

Následující den po zveřejnění Sokolova dopisu mělo Federální shromáždění na své 27. schůzi projednávat důležité transformační zákony (a také zákon o novém názvu státu). Komunisté však v reakci na obdržení a zveřejněný dopis pohrozili, že legislativní proces svými hlasy nepodpoří. Předseda KSČM Jiří Machalík na svolané tiskové konferenci celkem trefně „označil dopis prokurátora za porušení principů, z nichž vzešla vláda národního porozumění“⁶⁶ a komunističtí poslanci opustili své lavice v sále. Pro uklidnění situace a obnovení spolupráce na hlasování po připravených zákonech dorazili do parlamentu nejvyšší představitelé prokuratury – generální prokurátor ČSFR Tibor Böhm a generální prokurátor ČR Pavel Rychetský. Oba se od obsahu Sokolova dopisu distancovali, druhý z nich přímo na jednání v sále uvedl, že se Sokolem bude zahájeno kárné řízení. Pro objasnění svého stanoviska uvedl, že „[ú]kolem naší Generální prokuratury (...) je především zajištění naprosté nestrannosti, apolitičnosti a objektivitě prokuratury v její veškeré činnosti. Domnívám se, že jenom prokuratura, která bude zcela stát

⁶⁴ H. ARENDT. *Původ totalitarismu*. Praha : OIKOYMENH, 1996

⁶⁵ F. FURET a kol. *Komunismus a fašismus*. Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 2002

⁶⁶ Z tiskové konference KSČ. In Rudé právo. 19. 4. 1990, s. 3

mimo jakékoliv politické boje, politické stranictví, může ve společnosti, vytvářející demokratické principy, splnit svou úlohu. (...) Zdůrazňuji tedy ještě jednou, že uveřejněný dopis doktora Sokola je jeho osobním, soukromým názorem, že nemá žádnou právní závaznost, takže není třeba ani přijímat žádné právní akty, kterými by byl rušen tento dopis.“⁶⁷ Komunističtí poslanci se po těchto ujištěních vrátili do sálu.

Proti Rychetského vystoupení se ohradil poslanec Václav Benda, který, všímaje si neobvyklosti diskurzivní situace, nesouhlasil se zařazením vystoupení generálního prokurátora „mimo pořad jednání a bez možnosti rozpravy.“ Měl za to, že tímto vystoupením dává Federální shromáždění „tichou satisfakci tomuto stanovisku, dává tichou satisfakci zahájení kárného řízení.“ Benda uzavírá: „[Z]dá se mi, že to není správné, morální a není v souladu s jednacím řádem tohoto shromáždění.“⁶⁸

Obě vyjádření stojí za pozornost, neboť velmi ilustrativně zprostředkovávají diskurzivní změť, ve které se aktéři revoluční proměny pohybovali. Rychetský zdůrazňuje „nestrannost, apolitičnost a objektivitu“ a postavení prokuratury „mimo politické boje“ – přičemž jeho vystoupení na půdě FS nelze – podobně jako Sokolovu dopisu – v žádné myslitelné interpretaci rozumět jako apolitickému, či stojícímu mimo politické boje. Je to vystoupení bytostně politické, jeho adresáti i řečová situace jsou výsostně politickými. Oba prokurátoři, Rychetský i Sokol, zde dalece vystupují z mezí svých úloh, jak jim rozumí právní řád. Bendova reakce správně zpochybňuje procedurální rozměr takového vystoupení, přidává mu však mravní dimenzi – vyslechnout Rychetského tímto způsobem „nebylo morální.“ Právo, morálka a politika v těchto vyjádřeních prakticky nejdou oddělit, přesto se však jednotliví aktéři takovým oddělováním zaštiťují, když říkají – toto není morální, mé vystoupení není politické, pouze nestranné-objektivní-právní, a tak podobně.

⁶⁷ Stenoprotokol. FS ČSSR, SL a SN, 27. schůze, část 1/53, 18. dubna 1990. dostupné na <http://www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027001.htm>

⁶⁸ *ibid.*

3.3. Reakce veřejnosti

Hned první den po zveřejnění dopisu začala na situaci reagovat místní občanská fóra, a ve své většině se stavěla za Sokola. Koordinační centrum OF se tak dostávalo mezi dva zcela protichůdné tlaky⁶⁹ – z jedné strany tlačila dynamika sjednané tranzice, „kulatých stolů“ a „vlády národního porozumění,“ které umožnily zvolení prezidenta, kooptaci poslanců i přijetí klíčových reformních zákonů, ze strany druhé, zdola, pak tlačila aktivizovaná veřejnost, která reprezentovala stále ještě revoluční společenskou dynamiku, která se kompromisními řešeními nespokojuje. KF OC zveřejnilo hned 19. dubna vyjádření, které se pokusilo vyjít vstříc oběma protichůdným tendencím, což ovšem nebylo dost dobře možné. „Jsme přesvědčeni, že Dr. Sokol pouze plnil svou povinnost tím, že podle svého nejlepšího svědomí v rámci své působnosti a kompetence jako nezávislý státní orgán interpretoval platný zákon (...) Stavíme se proto za stanovisko městského prokurátora, které není výzvou k zákazu komunistické strany, ale varováním před možným naplněním skutkové podstaty trestného činu. Vyzýváme veřejnost, aby takto chápané stanovisko podpořila.“⁷⁰ „Takto chápané“ ovšem předmětné stanovisko nebylo, ani při nejlepší vůli být nemohlo. O dva dny později se neudržitelnost situace projevila na sněmu KC OF, kde se téměř všichni krajští delegáti vyslovují buď přímo na podporu Tomáše Sokola, nebo ke svým vlastním regionálním problémům s organizacemi KSČ. „Sokolův dopis a kladný ohlas, který vyvolal, byly logickým vyústěním kumulativního pohybu protikomunistických nálad, jež vycházely z regionů (...) Vztah ke komunistické straně (...) se stával jedním z klíčových referenčních znamení a rozlišovacích bodů nové politiky,“ uvádí k vývoji událostí Suk.⁷¹

Pohled na prostor, který Sokolově kauze poskytly deníky, ukazuje, že odezvu vzbudil především u velké části veřejnosti, a teprve druhotně v médiích. Dva dny po zveřejnění dopisu neměla záležitost prakticky žádné mediální pokrytí, s přibývajícím počtem dopisů od čtenářů jí však začaly redakce věnovat postupně

⁶⁹ zde podle: Suk, s. 395

⁷⁰ K dopisu dr. Sokola. In Svobodné slovo. XLIV, 93, 20. Dubna 1990, s. 3

⁷¹ Suk, s. 397

větší prostor.⁷² Mladá fronta zveřejnila výběr ze čtenářských reakcí na první a třetí straně až deset dní po zveřejnění Sokolovy výzvy,⁷³ ohlasy na prokurátorovu podporu jsou zde doplněny v obdobném poměru reakcemi zdůrazňujícími konsensuální charakter polistopadového vývoje a možnost vypořádat se s komunisty v chystaných volbách. Deník Svobodné slovo v redakčním článku tři dny po zveřejnění výzvy uvádí, že „[r]edakce dostala desítky listů podporujících názory tohoto právníka. Mnoho čtenářů protestuje proti rozhodnutí gen. prok. ČSFR (*správně má být ČR, pozn. M.Ch.*) JUDr. Rychetského, proti možnému kárnému řízení s JUDr. T. Sokolem.“⁷⁴ – převažující antikomunistická odezva čtenářů však v případě tohoto listu může souviset s tím, že ČSS zaujala k věci podobný postoj.

V Praze i dalších městech začala nejen místní Občanská fóra, ale i další sdružení prakticky okamžitě po Rychetského parlamentním projevu manifestace. Jednu z nich organizovaly Hnutí za občanskou svobodu, Klub angažovaných nestraníků a Konfederace politických vězňů 23. dubna na Václavském náměstí v Praze – i přes deštivé počasí dorazily stovky lidí.⁷⁵ Už sama skutečnost, že se na podporu avizované činnosti jednoho z orgánů činných v trestním řízení mohly konat veřejné manifestace, rockový koncert či dokonce hladovka (viz dále), ukazuje, že trestněprávní diskurz byl dávno opuštěn, či spíš jeho nástroje využity v diskurzu politickém, což dokazuje i většina projevů – pro příklad vyjádření Č. Čejky, náměstka pražského primátora a člena KPV: „Našel se člověk, který řekl všem do očí, co si myslí o tom, kdo tu dosud vládl a jak by mělo být jeho jednání posuzováno.“⁷⁶ Použitá slovní spojení „našel se člověk“ a „řekl všem do očí“ vystihují, co bylo již řečeno – totiž že stále ještě revoluční část veřejnosti dostala v Sokolovi zástupce, ne-politika („člověka“), který dokáže veřejně vyjádřit její touhu po radikálnějším způsobu vypořádání se s KSČ jako reprezentantem bývalého režimu.

⁷² srv. Mladá fronta, Lidové noviny, Svobodné slovo, 18.- 23. dubna 1990

⁷³ Body do voleb? Burza názorů. In Mladá fronta. XLVI, 99, 27. dubna 1990, s. 1 a 3

⁷⁴ Podpora prokurátorovi. Desítky dopisů se staví za vyjádření JUDr. T. Sokola o KSČ. In Svobodné slovo. XLIV, 94, 21. Dubna 1990, s. 1

⁷⁵ Na podporu T. Sokola. In Svobodné slovo. XLIV, 96, 24. Dubna 1990, s. 1 a 3

⁷⁶ ibid.

Komentářů, které podporují tento obraz Sokola – odvážného člověka, občana, ne-politika, bylo samozřejmě více, tedy jen pro ilustraci: „Jestliže se v tomto momentu zrodu nekontrolovatelné džungle, rašící směle před zavřenými očima ochránců zákona, někdo zachová jako chlap a nehledě na svou osobní bezpečnost upozorní Ctihodnou společnost, že její činnost bude posuzována z hlediska možného naplnění skutkové podstaty..., (...) nevidím v tom perzekuci osob s jiným názorem.“⁷⁷ V tomto výroku se ještě lépe ukazuje Sokol jako „chlap“ stojící v opozici k „ochráncům zákona“ – jeho řečový akt se totiž, jakkoli využívá diskurzivního rámce legality, implicitně dovolává nikoli platného práva, ale tušené – či myšlené – revoluční legitimacy, kterou v něm část veřejnosti okamžitě i přes legalistickou mluvu velmi dobře vycítila. Stejně jako tyto komentáře navazují na diskontinuitní, revoluční étos promluvy, Sokolovi kritikové používají naopak slovník kontinuity, legality, platného práva. „Také já rozhodně nemiluji komunisty, ale proto ještě nepřestanu mít rád spravedlnost, právo a právní řád.“⁷⁸ Spravedlnost v tomto komentáři Stanislava Křečka není pochopitelně spravedlností revoluční, nýbrž spravedlností „právního řádu.“

Na zmíněné manifestaci na Václavském náměstí prokurátor Sokol uvádí, že není politik, ale právník. Pro úplnost dodejme, že se v listopadu téhož roku stal ministrem vnitra, tuto funkci zastával až do poloviny roku 1992. Jako místopředseda Občanského hnutí se po prohraných volbách pokoušel o jeho transformaci, po jejím neúspěchu se z politiky stáhl.

Skutečnost, že se vztah ke komunistické straně stává v tuto chvíli novým referenčním politickým odznakem, dokládá i rychlost, s jakou vzala část politických stran téma za své: „Předsednictvo Městského výboru ČSS (...) podporuje úsilí městského prokurátora, které, vedeno jistě upřímnou snahou o upevnění demokracie v našem státě, by mělo vyústit v komplexní posouzení činnosti KSČ v uplynulém období a ke zhodnocení zhoubnosti komunistické ideologie jako takové na vývoj našeho státu v uplynulých čtyřech desetiletích. A to nejen v Praze“⁷⁹ Významové spojení mezi „úsilím prokurátora,“ „upevněním

⁷⁷ Pospíšilová, V. Džungle roste rychle. In Lidové noviny. III, 41, 20. dubna 1990, s. 1

⁷⁸ Křeček, S. Křižovatka Sokol. In Svobodné slovo. XLIV, 97, 25. dubna 1990, s. 1

⁷⁹ Sokol vysvětloval. In Svobodné slovo. XLIV, 97, 25. dubna 1990, s. 1

demokracie,“ „posouzením činnosti KSČ“ a „zhodnocením zhoubnosti ideologie“ dokládá nejen diskurzivní prolínání, ale především to, že řečník v tomto případě velmi přesně identifikoval sféru, do které Sokolův čin míří.

S přibývajícím časem se manifestace na prokurátorovu podporu proměňovaly v demonstrace antikomunistických postojů obecně, a jejich počet, jakož i množství účastníků stouply. Na květnovou manifestaci KPV namířenou přímo proti KSČ přišlo podle Suka⁸⁰ několik tisíc lidí, přičemž tou dobou na Václavském náměstí drželo několik lidí už zhruba týden hladovku na podporu pražského prokurátora, za postavení KSČ mimo zákon a za zabránění jejího majetku⁸¹. Za Občanské fórum vystoupil na manifestaci Ivan Havel s projevem, který se pokoušel oživit uhasínající revoluční étos: „Toto shromáždění mi připomíná slavné listopadové dny minulého roku, kdy jsme se všichni chvěli o to, zda se nám podaří skoncovat s nadvládou KSČ. Podařilo se! Stále však existují síly, které se snaží brzdit náš postup. OF proto podporuje všechny ty, kdo drží hladovku, všechny demonstranty, iniciátory shromáždění, jakým je i toto.“⁸²

Mladá Fronta, XLVI, 107, 8. května 1990, s. 1, foto M. Růžička

⁸⁰ Suk, s. 398

⁸¹ Hladovka na podporu T. Sokola. ČTK. 7. května 1990

⁸² Požadavkem je čestný postoj všech komunistů. ČTK. 12. května 1990

Navzdory těmto snahám se však „druhá revoluce,“ jak byly pokusy o ráznější vypořádání se s komunistickou stranou občas označovány, nakonec nekonala. Tak jako se nepodařilo proměnit charakter sametové revoluce založené na jednání u kulatých stolů, nezměnilo se už ani z něj vyplývající, malým zákonem o politických stranách upravené postavení KSČM na politickém hřišti. Volání „Dost sametu!“⁸³ vyslyšeno nebylo, ovšem úsilí o vyloučení komunistů ze hry nezmizelo.

Přestože Znoj ve svém textu nepřikládá Sokolovi úlohu spouštěče těchto tendencí, zaznamenává ve stejné době vyhraňování „svébytného antikomunistického proudu revoluce.“ Tento proud budeme sledovat – v první polovině roku 1990 se vynořuje a nabírá na síle, po volbách v roce 1992 ustoupí a téměř zmizí. Antikomunismus po roce 2003 z něj pak bude do velké míry čerpat.

Sokolův dopis se tedy stal katalyzátorem antikomunistických projevů – dal jim nejen průchod, ale zároveň jim vtiskl i jednu z později typických poloh. Založil představu, v níž české trestní právo obsahuje už od počátku (tedy z dob předrevolučních) ve svých základech instrument pro stíhání komunistů pro jejich „podporu a propagaci“ komunistické ideologie. Adekvátní porozumění tomuto nástroji je spojené s přisvojením si argumentu symetrizace komunismu s nacismem, který si státní orgány i velká část veřejnosti z různých důvodů přisvojit odmítají. Tento argument se však nestane předmětem kvalifikované veřejné debaty, nýbrž jakýmsi nezpochybnitelným odznakem mluvčích v diskurzu zakazování. „Správné“ pochopení skutkové podstaty §260 trestního zákona bude zároveň sdíleným předpokladem pro stíhání (nikoli trestní, nýbrž politické), zákaz, zrušení či prostě vytěsnění komunistické strany jako takové z politické soutěže.

⁸³ Manifestace na podporu dopisu dr. Sokola. ČTK. 23. dubna 1990

4. Vliv disentu - morálka a právo ve sporu o lustrace

Uvedli jsme, že československý disent od poloviny sedmdesátých do konce osmdesátých let představoval, jak známo, poměrně heterogenní společnost tvořenou odlišitelnými názorovými proudy, jež dokázala účinně integrovat teprve Charta 77. Hlavní skupiny disidentů vstupovaly do vzájemných diskusí nejen s alternativními koncepcemi opoziční politiky, jejího smyslu, a představami o praktické opoziční činnosti, ale též s odlišnými pohledy na minulost, zejména reformní pokus z roku 1968, a také na komunistickou stranu. S pomocí Holého typologie českého vnímání národní historie jsme se pokusili pracovně odlišit v tomto ohledu dvě významné skupiny.

Tou první byli reformisté z osmašedesátého roku – především bývalí komunisté a revoluční studenti – jejichž identitu formoval především společný pohled na možnost přeměny socialismu v jeho lepší, demokratičtější podobu. Taková přeměna mohla být prováděna zevnitř strany i zvenčí, na půdorysu celospolečenské diskuse o reformách – právě označení Pražské jaro by mělo toto široké úsilí označovat. V intencích tohoto pokusu byly dějiny komunistické strany od uchopení moci do okupace zároveň dějinami vnitřního střetávání se různých období, odlišných pojetí socialismu, dějinami s temnými i světlými stránkami. Tato skupina čelila s počátkem normalizace rozsáhlým perzekucím, ztrátě (často významného) společenského postavení. Jakkoli byla oslabena důvěra reformistů v další možnost proměny strany a tedy i režimu zevnitř, z „kádrových rezerv,“ jež v ní zůstaly, přetrvalo v jejich řeči chápání reformního úsilí jako kontinuity – socialismus zůstal pojmem, o jehož obsahy bylo nadále smysluplné se utkávat s režimem.

Druhá skupina, tvořená především intelektuály a lidskoprávními aktivisty, vytvářela alternativní diskurz, v němž nehrál klíčovou roli socialismus a spor o jeho podobu, nýbrž střet režimu potlačujícího základní lidská práva a svobody a společnosti, která hledá způsob, jak se tomuto (zdaleka ne jen diskurzivnímu) násilí vzepřít. Navrhovaná řešení vycházející z Patočkova konceptu „života v pravdě“ přeložil do politického jazyka především Václav Havel (ale nejen on) – disidentské úsilí pak spočívalo v alternativě k politickému systému jako celku.

Možnosti „nepolitické politiky,“ představené například v již citovaném eseji Moc bezmocných, nepředstavovaly navrženou platformu pro reformu reálného socialismu, ale pro kvalitativní změnu politického řádu – Havel nerýsuje liberální reformní program, nýbrž etický obrat překračující dimenze politického sporu o směřování systému – ten totiž „není nějakou konkrétní politickou linií nějaké konkrétní vlády, ale něčím podstatně jiným: komplexním, hlubokým a dlouhodobým znásilněním, respektive sebeznásilněním společnosti. Čelit mu tím, že se proti jeho domnělé linii postaví linie jiná a pak se bude usilovat o změnu vlády, by bylo tedy nejen zcela nereálné, ale především *nedostatečné*: kořene věci by se takové řešení beztak nedotýkalo. Dávno tu totiž nejde o problém nějaké politické linie či programu: jde tu o problém života.“⁸⁴

Toto „dlouhodobé znásilnění“ znamená v této představě cézuru, přetržení standardního životaběhu společnosti, na které nelze reagovat toliko „jinou politickou linií.“ Taková představa tak oživuje diskontinuitní chápání národních dějin, které se v momentech znásilnění ukryjí do jakýchsi externích modulů (exilu, odboje, různých paralelních poleis nebo „druhých kultur“), v nichž vyčkávají na konec temné doby, aby se mohly opět naplno projevit. Ve stejném eseji sice Havel zdůrazňuje důraz disidentských hnutí na *legalitu* – na dodržování norem, k nimž se „post-totalitní“ režimy samy zavázaly – ale tato legalita neznamena kontinuitu, je to způsob, jak demaskovat režim za „fasádou“ legality.

Tyto dva proudy se po revoluci střetnou v boji o paměť o komunismu, a v návaznosti na ni o bytí či nucený zánik komunistické strany. Jejich střet zároveň obrátí v západních společnostech běžnou polaritu – česká levice bude od této chvíle horlivě zastávat pozitivní, platné právo, zatímco pravice bude označovat komunistickou zkušenost za nikoli pouze protiprávní (v rámci tehdy platných zákonů), ale zločinnou, zavrženíhodnou a v rozporu s právem přirozeným, morálním. Diskurzy takto se střetávající se pokusíme zachytit v debatě nad lustračním zákonem, který představoval způsob, jak se plošně vypořádat nikoli s komunistickou stranou, ale s jednotlivci s předlistopadovým režimem neblaze spjatými.

⁸⁴ V. HAVEL. Moc bezmocných. Praha: Lidové noviny 1990, s. 41

4.1. Jakobíni v Brně – nulté dějství

Ještě předtím, než se spor odlišných „pamětí disentu“ ve vztahu ke komunistické minulosti rozhořel naplno nad mimořádně citlivým problémem lustrací, dokonce ještě před Sokolovým příspěvkem k formování antikomunistického diskurzu, odehrálo se v Brně jakési nulté dějství tohoto sporu. Hluběji se jím zabývat nebudeme, ve stručnosti představit však zaslouží. Doplňuje totiž představu o aktérech, kteří do sporu o tuto českou minulost vstoupili. Podobně jako Françoise Mayer⁸⁵ se totiž pokoušíme ukázat, že na formulování tohoto sporu a nejdůležitějších pozic v něm se podílel především – ve svých různých podobách – někdejší český disent. Rozšířená představa implikující, že snahy o zákaz či vytěsnění komunistické strany jsou dílem české antikomunistické pravice, zatímco jejími obhájci jsou zástupci porevoluční české levice jako celku, totiž neodpovídá způsobu, jakým diskurz vznikl. U jeho zrodu stáli někdejší disidenti, tentokrát již ovšem proti sobě navzájem.

Jak detailně popisuje ve své práci Jiří Suk,⁸⁶ již na sklonku roku 89 se v Národním výboru města Brna (NVmB) zformovalo Občanské fórum, jež obdobně jako další OF na jiných místech republiky zformulovalo téměř okamžitě první požadavky na personální proměnu radnice. Odvolání tehdejšího komunistického primátora Josefa Pernici se stalo nejvýznamnějším tématem brněnské politiky v únoru a březnu 1990, kdy se ukázalo, že zástupci OF města Brna reprezentovaní „disidentským veteránem“⁸⁷ Jaroslavem Šabatou při jednání o rekonstrukci národního výboru Pernicovo odstoupení pro absenci vhodnějšího kandidáta nepožadovali. Následně se 10. února po dlouhé a emotivní rozpravě brněnské OF usneslo, že na primátorově abdikaci trvat nebude. Proti Radě OF města Brna a Šabatovi, „osmašedesátníkovi“ a někdejšímu mluvčímu Charty 77, se postavilo Občanské fórum Informačního a tiskového centra OF⁸⁸ zastupované

⁸⁵ Mayer, s. 75 a násl.

⁸⁶ Suk, s. 326-332

⁸⁷ Suk, s. 326

⁸⁸ Čtenář detailně neobeznámený se způsobem, jakým jednotlivá OF vznikala, může být zaskočen tím, kolik jeho jednotlivých orgánů mohlo na jediném místě působit a že mohl vzniknout i subjekt, jakým bylo „Občanské fórum Informačního a tiskového centra Občanského fóra.“ Odhalit komunikační a mocenskou strukturu uvnitř celé platformy a mezi jejími jednotlivými buňkami nejenže neumožňuje rámec této práce, ale taková analýza zároveň dalece přesahuje schopnosti jejího autora. Komunikace,

Petrem Cibulkou, jedním z nejpronásledovanějších politických vězňů osmdesátých let. Vedle sporu o povahu OF, jeho způsoby přijímání rozhodnutí a vertikality/horizontalitu, či názorovou jednotnost/pluralitu, se do tohoto střetu vepsalo i odlišné vnímání dynamiky revolučních událostí, povahy systémové změny a váhy, jakou každá ze stran přikládala dekomunizaci, zde personifikované primátorem Pernicou. Publikovaná vyjádření Cibulkových příznivců jej charakterizují jako ztělesnění „čisté demokratičnosti jako takové“ (v protikladu k Šabatově nečisté demokracii politického kompromisu a zákulisních dohod), který není „protihráčem toho či onoho,“ nýbrž „cestou k pravdě.“⁸⁹ Cibulkova „čistá demokratičnost,“ která odmítá horizontální struktury Občanského fóra stejně jako sjednaný, kompromisní charakter předání moci, ztělesňuje v českém přechodu k demokracii nevyslyšený proud pokračující revoluce, jež se postupně valí i přes své iniciátory, kteří se zkompromitovali v jednání s protivníkem, jinými slovy „žere své děti.“ Šabatovy projevy naopak reprezentují kontinuitu, revoluci sametovou a ukončenou, založenou na kompromisu kulatých stolů, na které má navazovat demokratická politická soutěž: „Uvědomte si, hovoříte pořád o demokracii uvnitř OF, ale OF není celá společnost. Společnost je něco podstatně širšího. Existuje ‚kulatý stůl,‘ my fakt ‚kulatého stolu‘ nemůžeme obejít, u toho ‚kulatého stolu‘ nesedíme sami. Jsou tam i jiné strany, my s nimi musíme jednat, my je musíme poslouchat. To je princip, který vyplývá z politiky ‚národního porozumění‘ a nikdo nemá právo, pokud stojí na půdě Občanského fóra, aby tímto principem otrásal.“⁹⁰

Petr Cibulka osobně nezastupuje širší společenský, politický, či v našem smyslu diskurzivní proud – jeho politické názory i postupy z něj dělají od počátku revoluce do dnešních dnů spíše solitéra, zvláštnost politické scény.⁹¹ Také proto se Brněnskými událostmi nezaobíráme podrobněji. Základy antikomunistického diskurzu však v jeho řeči a v jazyce jeho příznivců zřetelně probleskují. Právě

rozhodování a moc uvnitř OF představují pozoruhodnou otázku, jež by mohla být předmětem zcela samostatné práce.

⁸⁹ Archiv KC OF Praha. „Informační a tiskové středisko OF Brno, Mečová 5. Veřejné mínění, I, 16.“ 12. března 1990, s. 7. cit. podle Suk, s. 328

⁹⁰ Archiv KC OF Praha. složka Občanské fórum v Brně: „Odejdi primátore.“ „Občanské fórum Informačního a tiskového střediska OF, Mečová 5, Brno,“ uloženo v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, cit. podle Suk, s. 329

⁹¹ Což nedokládají jen texty zveřejňované například na www.cibulka.net, ale i grafická úprava Cibulkových webů, jež vytváří obdobně „autistický“ dojem.

proto, že Cibulka není nikdy „protihráčem toho či onoho“ – v antikomunistickém diskurzu se neuplatňuje slovník „hráčů“, „protihráčů“, „soupeření.“ Komunistický primátor je, použijeme-li schmittovskou kategorii, soukromým nepřítelem, nikoli politickým soupeřem. Cílem, který se nemůže spokojit s kompromisem, pak musí být jeho vyloučení z hřiště, nikoli jeho porážka.

4.2. Diskurzivní spor o paměť v kontextu lustrací

Jedním z nejvýznamnějších diskurzivních nástrojů pro vylučování komunistické strany byla po listopadu protikomunistická legislativa. Slovo „protikomunistické“ je poněkud zjednodušující – některé zákony cílily čistě diskurzivně na sjednocení obrazu o minulosti (zákon o době nesvobody, zákon o protiprávnosti komunistického režimu a o odporu proti němu, zákon o protikomunistickém odboji) a jejich praktické či právní dopady byly případ od případu sekundární, marginální či docela žádné. Jiné se vypořádávaly s personálním propojením starého a nového režimu (lustrační zákon) či s osobními a majetkovými křivdami (restituční a rehabilitační zákony). Mezi protikomunistickou legislativu spadají jistě i normy zřizující instituce, jejichž úkolem bylo daným způsobem přispět k objasnění či vypořádání minulosti. A v neposlední řadě i parlamentní diskuze nad již zmíněným paragrafem trestního zákona, podle něhož je možné stíhat podporu a propagaci hnutí směřujících k potlačování práv a svobod člověka. Politické diskuze spojené s přijímáním těchto norem jsou, stejně jako tyto normy samotné, jedním z nejvýznamnějších zdrojů poznání diskurzu vyloučení komunistů i komunistické strany z politického prostoru.

Lustrační zákon z října roku 1991 představuje možná nejspornější z protikomunistických norem. Nikoli však proto, že by v případě ostatních zákonů nedošlo k často vyhocené diskuzi či že snad byly přijímány hladce. Spornost lustrací spočívala především ve skutečnosti, že čára mezi jejich zastánci a odpůrci nevedla souběžně s žádným ze zřetelných politických štěpení. Probíhala často středem jindy homogenních názorových skupin, dokonce i „uvnitř myslí“

jednotlivců, kteří v pochybách a s výhradami hlasovali pro či proti. „Jako občan jsem pro, jako generální prokurátor federace mám pochyby, prohlásil Ivan Gašparovič (dnes slovenský prezident). K údivu všech pro plošné lustrace zvedl ruku i kariérní komunist, federální premiér Marián Čalfa. Václav Klaus se hlasování úplně vyhnul. Prezident Václav Havel váhal,“ popsal problematiku hlasování novinář Tomáš Němeček.⁹² K tomu je třeba dodat, že tábory odpůrců a příznivců měnily své počty i s jednotlivými pozměňujícími návrhy či zdánlivě technickými aspekty normy, které hrály v mnoha ohledech zcela zásadní roli. Nenajdeme zde tedy „názorové bloky,“ z nichž by jeden promlouval v diskurzu vyloučení. Spíš celou řadu promluv, jež odrážejí různé podoby tvořící se historické paměti, odchýlné verze minulosti a nestejně pohledy na budoucnost. Lustrace byly zkrátka „antické drama.“

Z někdejších disidentů se mezi zastánce lustrací se nakonec přiklonili politici tíhnoucí k pravici, jako byli Václav Benda, Milan Uhde či Jan Ruml. Mezi váhavými stoupenci byl vedle Havla například filosof Jan Sokol, k odpůrcům patřili Zdeněk Jičínský, Pavel Rychetský či Petr Uhl. Nad sporem o lustrační osvědčení se tak nakonec střetly oba odlišné způsoby pohledu na minulost, jak jsme o nich mluvili výše. Nejlépe bude spor o kontinuitu, právo, spravedlnost a komunismu vidět v projevech krajních zastánců každého z těchto diskurzů, z nichž vynikli zejména dva chartisté, někdejší političtí vězni Petr Uhl a Václav Benda. Jejich projevy nejlépe ukazují, že společná zkušenost disentu mohla být – s ohledem na odlišné názorové ukotvení jednotlivých aktérů – po revoluci základem pro zcela protichůdné vnímání charakteru změny režimu, povahy minulého režimu a pro artikulaci vzájemně neslučitelných způsobů „vyrovnání se“ s minulostí (samotné použití slovního spojení „vyrovnat se s minulostí“ již implikuje do jisté míry nespojitost minulosti a přítomnosti, a je tedy identifikační lexikální výbavou diskontinuitního diskurzu, včetně diskurzu zakazování.

⁹² T. Němeček. Zákon ničivý jako penicilin. In Lidové noviny. 3. 10. 2011, s. 17, 19

4.2.1. Petr Uhl, právní kontinuita a lidská práva

Petr Uhl uvádí svůj autobiografický text *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*⁹³ hned na první straně přihlášením se k principu právní kontinuity mezi předlistopadovým a polistopadovým režimem. Právě Uhl je jedním z politiků a autorů, kteří se důsledně vyhýbají používání spojení „komunistický režim“ pro Československo mezi lety 1948 a 1989. Někdejší představitel Hnutí revoluční mládeže z roku 1968 se sice během let odklonil od revolučního marxismu, marxistou bez přívlastku však zůstal.⁹⁴ Spojení „komunistický režim“ se vyhýbá proto, že v jeho chápání tehdejší režim komunistickým nebyl. Jeho rozumění obsahům pojmu „komunismus“ ve státoprávním smyslu zde odpovídá komunismu, jak ho chápalo předlistopadové ústavní právo. Ústava ČSSR přijatá v roce 1960 ve svém uvozujícím prohlášení říká: „Socialismus v naší vlasti zvítězil! Vstoupili jsme do nového období našich dějin a jsme odhodláni jít dále k novým, ještě vyšším cílům. Dovršující socialistickou výstavbu, přecházíme k budování k vyspělé socialistické společnosti a shromažďujeme síly pro přechod ke komunismu.“⁹⁵ Komunismus v tomto kontextu značí *stav* společnosti (k němuž po shromáždění sil společnost jako celek „přejde“) charakterizovaný (pro zjednodušení, kromě dalšího) absencí třídních nerovností a společenským vlastnictvím – a jelikož tohoto stavu československá společnost nedosáhla, nelze – i podle Uhla – hovořit o komunistickém režimu.

Zastánci vyloučení „komunismu“ či komunistické strany však interpretují obsah vylučovaného pojmu nikoli jako společenský *stav*, nýbrž jako hnutí (či směřování), které o dosažení tohoto stavu revolučními (a násilnými) prostředky usiluje. O takovém komunismu zřejmě mluví Marx v *Německé ideologii*, když říká, že „komunismus není pro nás stav, který by měl být nastolen, ani ideál, podle něhož se má řídit skutečnost. Komunismem nazýváme skutečné *hnutí* (*zdůrazněno M.Ch.*), které překoná nynější stav. Podmínky tohoto hnutí vyplývají z

⁹³ P. UHL. *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*. Praha: C.H.Beck 1998

⁹⁴ Uhl své politické postoje stručně shrnuje takto: „Byl jsem revolučním marxistou a právě kolem roku 1989 jsem si uvědomil, že světová revoluce je neuskutečnitelná utopie. Jako dobrý vtip vyprávím, že když mi poté soudruzi v Paříži dokazovali, že už nejsem marxistou, rozlítl jsem se a řekl jsem, že marxistou stále jsem, že o tom rozhoduji sám, ale uznávám, že již nejsem revolučním marxistou, a ze Čtvrté internacionály jsem vystoupil.“ In A2. 24/2011. dostupné na:

<http://www.advojka.cz/archiv/2011/24/pomaluu-se-stavam-odpurcem-systemu>

⁹⁵ Ústava Československé socialistické republiky. Prohlášení. 1960

předpokladů, které existují v nynější době.“⁹⁶ Vylučování, zakazování komunismu tedy zpravidla znamená vymezení se proti systematickému úsilí o nastolení určitého společenského stavu, které vykazovalo charakteristiky, jež jej ve svém souhrnu činí „zavrženíhodným,“ „zločinným“ a podobně. O jaký soubor charakteristik však jde, není většinou předmětem explicitního popisu. Jednotlivé složky či vrstvy diskurzu zakazování obsahují zčásti odlišné, zčásti se překrývající sady významů, jak ukážeme dále.

Vraťme se ale k diskurzivnímu boji o lustrace a jejich význam. Petr Uhl byl zpočátku lustracím, jako určitému zákonem vymezenému sítu, jak se – individuálně – vypořádat s aktivními a odpovědnými spolupracovníky předlistopadového režimu, poměrně nakloněn. Už v roce 1990, kdy vedl Českou tiskovou kancelář, nechal podobným způsobem prověřit na základě zvláštního pověření vlády jednotlivé zaměstnance ČTK a poté, jak popisuje ve své autobiografii, „s rozpaky (...) nutil skutečné donašeče, kteří ubližovali lidem (a už nebyli nikomu nebezpeční), k odchodu z agentury.“⁹⁷ Podílel se proto i na přípravě prvních podkladů pro přijetí zákona z kraje roku 91. Jeho pohled na věc se však zásadně změnil, zejména v souvislosti s tím, že pozitivní lustrační osvědčení podle finálního návrhu získávali všichni agenti Státní bezpečnosti vedení ve spisech StB, bez ohledu na jejich osobní odpovědnost, která se často nedala ani zjistit. K lustračnímu zákonu měl ze všech těchto důvodů Uhl „osobní vztah“ – a jako poslanec „dělal všechno proto, aby nebyl přijat.“⁹⁸ Podle svých slov nikdy jindy „nevystoupil v parlamentu tak emotivně, jako v rozpravě o lustračním zákonu.“⁹⁹ Ve svém projevu označil změny v zákoně, navrhované především poslanci ODS a rozšiřující rozsah lustrací, za „uskutečnění nové teorie zostřování třídního boje v průběhu revoluce“ (jmenovitě přitom poukázal na projev Václava Bendy, který se změně zastal) a za nástroj „zcela obyčejného stalinismu a totalitarismu.“ Zdůrazil, že neopakování situací lidí postižených diktaturou „lze zajistit jen cestou práva, cestou ochrany lidských práv, nikoliv jejich dalším porušováním. Trest podle trestního zákona může postihnout jen ty, kteří se před

⁹⁶ K. MARX. Německá ideologie. dostupné na [http://www.kmbe.cz/Nemecka_Ideologie_Final.pdf]. Stejně Marxe cituje též: J. KELLER. Dějiny klasické sociologie. Praha : Sociologické nakladatelství, 2004

⁹⁷ P. UHL. *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*. Praha: C.H.Beck 1998, s. 160

⁹⁸ *ibid.*, s. 161.

⁹⁹ *ibid.*

listopadovou revolucí dopouštěli trestných činů veřejných činitelů, trestných činů proti svobodě a lidské důstojnosti, trestných činů hospodářských, pokud tyto činy byly trestnými již v době, kdy byly spáchány.“ Svůj projev uzavíral slovy: Pokud pak přijmeme (...) návrh zákona, uvedeme československou společnost na samou hranici, která dělí právní stát od barbarství.¹⁰⁰

Společná, a zároveň odlišná zkušenost „komunismu“ (či „předlistopadového režimu,“ řečeno s Uhlem) nejdůležitějších postav (především) disentu se projevuje v jazyce, který Uhl volí, a v diskurzivních odkazech, jež používá. Slova o „teorii zostřování třídního boje“ a „nástroji zcela obyčejného stalinismu“ odkazují na společnou zkušenost a jejich využití jako negativního referenčního znaku nové zákonné úpravy cílí na sdílenou paměť o jazyce totalitárního režimu, která je společná disentu, stejně jako většině hlasujících poslanců. Naopak „cesta práva,“ pod kterou spadá „cesta lidských práv,“ je referenčním znakem continuity, kterou Uhl zastává. Hranice mezi odpůrci a obhájci lustrací pak odpovídá „hranici mezi právním státem a barbarstvím.“ Uhl ve svém projevu odkazuje na společné vnímání někdejšího nepřítele a staví na roveň lustrační zákon a „zostření třídního boje.“ Významový odkaz na jedno z nejrozšířenějších revolučních hesel, totiž Nejsme jako oni, v tomto případě však nezabere. Společný nepřítel někdejšího „my,“ totiž „oni,“¹⁰¹ už v danou chvíli ve zpětném pohledu ztratil jasnou tvář .

Pro Uhla byl lustrační zákon „nepřijatelný paušalizací, spolu s lidmi, kteří opravdu porušovali lidská práva, postihoval i ty, kteří je vůbec neporušovali; postihoval dokonce i oběti tohoto porušování. Byl nepřijatelný svou retroaktivitou. Byl nepřijatelný pokrytectvím: tvrdil, že jde o preventivní, profylaktické opatření, a všichni ho chápali jako trest, ne-li pomstu za viny minulé. Byl nepřijatelný absencí soudního přezkumu.“¹⁰² Každá revoluce s sebou přináší otázku, do jaké míry postihovat členy poraženého tábora toliko na základě (domnělé či skutečné) příslušnosti k němu, a v jakém rozsahu naopak zjišťovat individuální odpovědnost za spáchané zločiny, ať už označené zpětně či nikoli. Dynamika každého

¹⁰⁰ Stenoprotokol. FS ČSFR, SL a SN. 17. schůze. 3. 10. 1991. Dostupné na [http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/017schuz/s017072.htm]

¹⁰¹ Viděno prizmatem tradičního sociologického chápání identit, zmíněné heslo je skutečně výstižný sociologický žert.

¹⁰² Uhl, s. 165

revolučního vývoje s sebou nese zvýšená očekávání kladená na identifikaci a potrestání (ať už symbolické, politické či kriminální) viníků, osob odpovědných za předrevoluční utrpení. Síla revolučního tlaku pak určí, jak „paušálně“ a v jakém rozsahu budou viníci označeni. Viděno s Petrem Uhlem, charakter listopadové revoluce byl určen sjednaným předáním moci u kulatých stolů, které zajistily kontinuitu práva i národní identity. A tato revoluce již skončila. Návraty „jakobínských“ období, „druhé revoluce“, mezi které „pomsta“ v podobě lustrací v této optice patřila, neměly být připuštěny.

4.2.2. Poznámka na okraj - k medicínskému diskurzu váhavých stoupenců

„Profylaktické opatření“ v projevu Petra Uhla nebylo osamocenou metaforou společnosti jako nemocného těla, které potřebuje léčbu. Uhl na metaforu nepřistupuje (hovoří v daném kontextu o pokrytectví zákona, myšleno jeho tvůrců a obhájců). Váhaví příznivci lustrací však s tímto slovníkem zacházeli. „Penicilin v těle potrefí vedle stafylokoků také střevní flóru – a přece se někdy používá.“¹⁰³ – obraz společnosti jako organismu „nemocného“ kolaborací s poraženým režimem použil v Lidových novinách v březnu 1991 filosof, tehdy poslanec OF Jan Sokol. Skutečnost, že lustrační zákon postihne i osoby, na něž by cílit neměl, přirovnává ve svém textu k účinkům penicilinu či pesticidu na zaplevelené louce. Václav Havel mluvil o v Hovorech v Lánech o komunistické minulosti jako o „nevyoperovaném nádoru“, který je třeba „vyříznout“, aby bylo možné zabránit recidivě choroby.¹⁰⁴

U obou autorů bychom mohli přejít metafory těla, nemoci, léčby, operace a uzdravení, prevence před recidivou jako ukázky literárního, obrazného jazyka, kterým oba velmi dobře vládou. Tak by tomu bylo v případě, že bychom náš zájem směřovali toliko k *obsahu* jejich promluv, a řeč samotnou chápali jen jako označující mimotextové skutečnosti. Využití medicínskému diskurzu je však víc, než jen metaforou – rekontextualizuje politické rozhodování jako odbornou

¹⁰³ J. Sokol. Lidové noviny. 3/1991. cit. podle T. Němeček. Zákon ničivý jako penicilin. In Lidové noviny. 3. 10. 2011, s. 17, 19

¹⁰⁴ cit. podle J. SUK. Prezident Václav Havel a břemeno (komunistické) minulosti. Lustrace jako politický a morální problém 1989-1992. In A. GJURIČOVÁ a kol. *Rozdělení minulosti. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2011, s. 148

činnost („operace“), která je – jako každá operace v moderní medicíně – eticky neutrální, ale především *nutná* k uzdravení/vyléčení, které je kolektivně sdíleným cílem každého takového procesu. Dichotomie zdraví/nemoci vytrhává problém z kategorií politické či morální správnosti. Janem Sokolem využívaný diskurz posouvá lustrace do sémantického pole nutnosti, jež může být bolestivá, leč v každém případě nevyhnutelná. Jestliže komunisté, zasazení do diskurzu zakazování jako soukromý, morální nepřítel, nemohou být považováni za běžného politického soupeře a jejich postavení mimo zákon/soutěž je otázka morálky, identity, „vypořádání se“ s minulostí, pak problém v diskurzu medicínském nemá už ani morální rozměr. Jeho navrhované řešení, ať už je jakékoli, nemá žádnou alternativu.¹⁰⁵

4.2.3. Václav Benda – komunismus jako soukromý nepřítel

Protipól Uhlova pohledu na právní kontinuitu, vztah lidských práv a lustračního zákona, na minulost i přítomnost komunistické strany tvořil v sadě disidentských diskurzů katolický konzervativce Václav Benda. Konzervativní diskurz jako celek se ve stínu myšlenkového dědictví reforem z roku 1968, které měly ve společnosti velmi dobré jméno (podobně jako jejich představitelé v čele s Alexandrem Dubčekem), stejně jako vedle Havlova myšlení o politice, které – ač hodně vzdáleno například pozici Uhlově – tíhlo mnohem spíše k levici než ke klasickému konzervativismu, prosazoval jen velmi obtížně.¹⁰⁶ Křesťanské hodnoty v české politice navíc tradičně reprezentovala Československá strana lidová, řadící se spíše do středu politického spektra. Bendova Křesťanskodemokratická strana, kterou po revoluci spoluzakládal, právě z těchto důvodů záhy splynula s ODS jako představitelkou širšího pravicového proudu. Jeho příspěvky ke snahám o zákaz komunistické strany a vytěsnění komunismu z politické mapy navzdory nevelkému úspěchu křesťanské pravice antikomunistický diskurz definitivně rozšířily o morální rozměr.

¹⁰⁵ O diskurzivním střetu mezi moderní medicínou a alternativními léčbami v tuto chvíli nemůže být řeč.

¹⁰⁶ srv. Mayer, s. 157-9

Pro Václava Bendu nepředstavoval lustrační zákon porušení lidských práv, naopak. Jeho pojetí „lidských“ či „základních“ práv bylo přirozenoprávní (ve zcela zřetelném protikladu k tomu Uhlovu)¹⁰⁷ a jejich nejhlubší porušení viděl právě v „komunistickém režimu.“ Jak jsme zmínili v předchozích kapitolách, Bendův příspěvek k možnostem disidentského hnutí představoval diskontinuitní pohled na českou minulost, v níž hraje období komunismu roli slepé uličky, z níž je třeba se vrátit do správných kolejí. Jím navrhovaná strategie života v disentu byla „nadále vycházet z *mravního závazku* a poslání jako jednotícího momentu a zdroje dynamiky. Dát této dynamice pole působení a i určitou pozitivní perspektivu ve *vytváření paralelní polis*.“ Její smysl vysvětluje Benda takto: „Většina struktur, vážících se tak či onak k životu obce (tj. životu politickému) funguje buď zcela nedostatečně, nebo dokonce škodlivě. Navrhuji proto, abychom se spojili v úsilí o postupné vytvoření paralelních struktur, schopných alespoň v omezené míře suplovat chybějící obecně prospěšné a nezbytné funkce tam, kde to jde, je třeba využít i existujících struktur a „humanizovat“ je.“ Paralelní polis má zahrnovat „druhou kulturu,“ paralelní strukturu vzdělávací (obě tyto byly v této době již velmi rozvinuté), oživit samostatné informační kanály a využívat širokých mantinelů psaného práva, jež byly sice široké pouze z propagandistických důvodů (nutnost přijetí mezinárodních úmluv apod.) a jen formálně, avšak otevřené liberální interpretaci.¹⁰⁸

Touto optikou byl život v disentu vnitřní emigrací svého druhu, v níž se jednotlivci i jejich malé společenství připravovalo na návrat normálních, tedy demokratických a humanistických poměrů. Je zřejmé, že po tomto návratu bylo třeba se s takto chápanou minulostí vyrovnat.

Lustrační zákon představoval jeden z nástrojů tohoto vyrovnání. Benda jeho význam představuje takto: „[T]o, co děláme, není ani pomsta, ale ani spravedlnost, ani trest. Je to vysloveně otázka budoucnosti. (...) My jsme nyní na velmi složité cestě od totalitního režimu k demokratickému, svobodnému a právnímu státu. Tato cesta není nezvratná a není ještě zdaleka vykonána. Právě proto, abychom

¹⁰⁷ Je dlužno připomenout, že ani jeden z nich nebyl právníkem – což mělo své přednosti, ale pochopitelně i slabiny. Proto o „přirozených“ a „lidských“ právech zde můžeme mluvit v kontextech, které nezapadají zcela do iuspozitivistických a iusnaturalistických právních tradic.

¹⁰⁸ V. BENDA. Paralelní polis. Samizdat.

dospěli tam, kam dospět chceme, abychom naše národy vyvedli z té bludné minulosti v jaké byly, musíme určitá opatření provést. A nejsou to opatření trestní, nýbrž jenom nejvyšší místa ve státě dočasně ochraňujeme před přítomností těchto lidí a před jejich možnými pikli.“¹⁰⁹ Viděli jsme, že Uhl považuje první citovanou větu za projev pokrytectví, neboť jej „všichni chápali jako pomstu, ne-li trest.“¹¹⁰ Bendův antikomunistický diskurz však nemusí nutně být pokrytecký – v jeho optice je nezbytné překonat a zacelit cézuru, „vyrovnat se s minulostí“ ve smyslu vyrovnat vzniklou nerovnost na cestě, po které národ tradičně kráčí. V citovaném vystoupení používá spojení „vyvést národy z té bludné minulosti“ – jeho úkolem je především zajistit, aby se po etapě bloudění obnovil přirozený stav. Je-li minulost takto diskontinuitně chápána, je nezbytné tuto diskontinuitu – principiální, mravní nesouměřitelnost mezi dvěma režimy, utvrdit. Prohlášení, že je třeba „ochránit nejvyšší místa ve státě“ před „pikli“ neoživuje jen mravní charakter sporu („kouti pikle“ nemůže v běžné češtině nikdo mravný), ale zároveň nutí adresátům myšlenku oddělení – v tomto případě personálního – starého režimu od nového. Toto oddělení je pro vnitřní koherenci Bendova diskurzu zcela nezbytné, neboť kdyby jej nebylo, nedávala by jeho představa o minulosti žádný smysl. Je natolik významné, že vedlejší efekt lustračního zákona v podobě zasažení nevinných civilistů musí ustoupit stranou.

Uhl se proto může mýlit, když se domnívá, že „všichni“ – tedy i Benda – chápou zákon jako způsob, jímž se jeho zastánci mstí svým nepřítelům či je trestají, aniž by to otevřeně přiznali.¹¹¹ Ve vznikajícím antikomunistickém diskurzu je spor o lustrace „bojem o minulost.“ Bojem, nikoli sporem, proto, že skupina antikomunistických bojovníků válčí zároveň o vlastní identitu. Personální propojení předchozího režimu s tím současným, pokud k němu dojde, či existence komunistické strany jako legitimního politického subjektu, není-li zrušena, mohou mít pouze jedno koherentní vysvětlení, které nenaruší tvorbu identity založenou na

¹⁰⁹ Stenoprotokol. FS ČSFR, SL a SN. 17. schůze. 2. 10. 1991. dostupné na: [http://www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/017schuz/s017061.htm]

¹¹⁰ viz výše

¹¹¹ V tuto chvíli ponecháváme stranou ty, kdo antikomunistický diskurz využívají pouze jako mocenskou kartu v politické hře, aniž by se s ním identifikovali. Je však zjevné, že jako každý politický diskurz je ten antikomunistický využitelný a využíváný zcela instrumentálně pro oslabení politické opozice a získání voličské přízně. Říká-li Uhl (s. 161), že „lustrace slouží k politickému boji,“ může mít v tomto smyslu zajisté pravdu.

diskontinuitním chápání společné minulosti: Totiž že „revoluce ještě neskončila,“ „pořád vládnou bolševici,“ je tedy stále potřeba definitivně se „vyrovnat s minulostí“ – ať už zrušením komunistické strany, potrestáním všech zločinů komunismu, vyloučením všech prominentů z politického života nebo jiným obdobným způsobem.

Svůj postoj ke komunismu shrnuje Benda nejbojovněji v projevu pro Světovou ligu za svobodu a demokracii z ledna 1993:¹¹² „Nedávno započatý rok může být pro celosvětové osudy svobody a demokracie rokem kritickým. Podaří se zúročit těžké rány, zasazené v posledních letech komunismu jako světovému systému, dokážeme přistoupit k radikálnímu vymycování jeho kořenů? Nebo se ukáže, že pod zástěrkou všeobecné protikomunistické revoluce prodělal komunismus jen jednu ze svých četných historických transformací, z nichž vždy vychází posílen a ještě nebezpečnější svobodě a demokracii? (...) Tváří v tvář smrtelnému nebezpečí je zapotřebí vyslovit pravdu i za cenu toho, že člověk ohrozí svůj kredit realistického politika: Komunismus byl a zůstává smrtelným nebezpečím. Česká republika je po čtyřiceti letech komunistické vlády politicky i ekonomicky příliš slabá (přestože jsme ještě před půl stoletím patřili k deseti ekonomicky i vojensky nejsilnějším státům světa), než aby mohla účinně ovlivňovat dění kdekoli na světě. Máme však reálnou šanci (byť tento zápas nebude snadný) plně se vypořádat s komunismem a rovnoprávně se vrátit do rodiny svobodných národů.

Jsem hluboce přesvědčen, že komunismus je čiré d'ábelstvo a že věc svobody a demokracie je bytostně ohrožena do doby, dokud nebudou vymýceny poslední zbytky tohoto d'ábelstva. Každý se o to můžeme a musíme svým dílem přičiňovat, vítězství však není dosažitelné bez aktivní spolupráce všech, pro něž svoboda a demokracie nejsou jen abstraktními pojmy, ale existenciální nezbytností. (...) Ať žije svoboda a demokracie. Necht' jsou mi bratry všichni, kdo za tyto ideály bojují! Smrt komunismu!¹¹³

¹¹² World League for Freedom and Democracy, mezinárodní antikomunistická organizace, založena 1966 v Taipei.

¹¹³ V. Benda. Projev V. Benda na slavnostním shromáždění ke Svět. dni svobody. Necenzurované noviny. III, 3/1993, s. 12. dostupné na [<http://www.cibulka.net/nnoviny/nn1993/nn0393/obsah/17.htm>]

Ve zvoleném žánru lze snadno rozpoznat mobilizační politický projev. Lexikální stránka projevu je přizpůsobena předně obrazu *boje* v tělesném, nikoli přeneseném smyslu („těžké rány“ zasazené komunismu, „smrtelné nebezpečí“ „boj za ideály“ i „Smrt komunismu!“), který je veden až do zničení/smrti jedné ze stran. Připomeňme, že se schmittovským soukromým nepřítelem nelze vést bitvu na body, góly či poslanecké mandáty, nýbrž právě do zničení. Je zároveň nepřítelem v morálním smyslu jako ztělesnění zla („zastírá“ povahu věcí, je mu proto třeba čelit „pravdou“, je „čirým d'ábelstvem“ a svobodu a demokracii „bytostně ohrožuje“). Cílem je tedy jeho „radikální vymýcení jeho kořenů“, tato formulace přitom představuje nápadné použití pleonasmu v mobilizačním projevu (kořeny z důvodů etymologických nelze mýtit jinak než radikálně), v němž je mobilizace jinak zprostředkována kvalifikujícími adejektivy („těžké“ rány, „smrtelné“ nebezpečí, „hluboké“ přesvědčení, „čiré“ d'ábelstvo). Antikomunistický diskurz je zároveň univerzálním – přičinit se musí „každý“, je nezbytná spolupráce „všech.“

Řekli jsme, že v diskontinuitní představě o minulosti nelze koherentně vysvětlit fakt, že politická scéna je personálně i existencí KSČM propojená s minulým režimem, jinak než prostřednictvím teze o „nedokončené“ či nikdy neproběhnuvší revoluci. Jen málokterý projev může lépe doložit tuto hypotézu lépe než poslední tři zvolání z citovaného Bendova projevu. Bez větších úprav je lze použít jako velké finále v podstatě jakéhokoli revolucionářského projevu.

I když připustíme, že zvolený slovník a rétorika v citovaném proslovu byly nutně přizpůsobeny adresátům promluvy, tedy fóru světové antikomunistické ligy, přesto je Bendův přístup ukázkou militantního antikomunismu, který neměl v české politice velké množství zastánců. Počet je zde však nahrazován mírou radikálnosti – spolu s Konfederací politických vězňů, jež se etablovala jako jeden z nejméně smířlivých mluvčích antikomunistického diskurzu, tak antikomunisté prosazující militantní, nesmiřitelný přístup k „vyrovnávání se s minulostí“ dokázali ve veřejné diskusi kvalifikovaně soupeřit s početně silnějším proudem „legalistů“ a advokátů lidských práv, jak jim rozuměl například Petr Uhl.¹¹⁴

¹¹⁴ srv. Mayer, s. 158

5. Zakazování a vytěsňování komunismu podruhé

5.1. Změny na politické mapě do roku 2003 – podmínky pro návrat zakazování

Charakter sjednané revoluce kulatých stolů a „národního porozumění“ nakonec významněji narušen nebyl. Antikomunistické snahy z let 1991-1993 dosáhly dílčích úspěchů – zestátnění majetku KSČ a SSM, přijetí lustračního zákona a dalších protikomunistických norem (s menším dopadem). Podařilo se zřídit Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, který zahájil nejen vyšetřování trestné činnosti někdejších spoluvůrců režimu a jejich kolaborantů, ale i „boj o paměť.“ Výzvy k radikální dekomunizaci, pocházející od antikomunistických organizací (KPV, KAN) i jednotlivců, však zůstaly bez odezvy. Stejně neúspěšně skončilo i úsilí o prosazení Sokolem představené interpretace §260 TZ – Ústavní soud zrušil poslaneckou novelu obsahující pojmy fašismus a komunismus v závorce uvedené jako příklady „hnutí potlačujících lidská práva...“ od poloviny devadesátých let pak jednu po druhé rušil městské vyhlášky, které se na různých místech republiky pokoušely stejným způsobem o totéž – o postavení „podpory a propagace“ komunismu mimo zákon. Sokolova subsumpce komunismu pod „jiné podobné hnutí“ nenašla u orgánů činných v trestním řízení až na výjimky pochopení, a tak se převážná většina rozsudků trestních soudů obsahujících zmínku o §260 týká činnosti českých neofašistů.

Česká společnost se však nevydala ani po „linii integrující paměti,“ kterou (i když poněkud pragmaticky) představil v citovaném projevu Václav Havel. Politický konsensus nakonec přijal KSČ jako nechtěnou, ale tolerovanou stranu, a vyloučil ji na okraj politické mapy a mimo diskusi. Heslo Nejsme jako oni tak nakonec znamenalo, že politického protivníka nebude systém perzekuovat, ale nebude se s ním ani bavit. Prezident Havel, který zaštitil kompromis převzetí moci, zaštitil zároveň i tento konsensus „demokratických politických sil“ ohledně budoucnosti komunistů. Možná úplně nejlépe jej v novinovém rozhovoru při obhajobě vlastní strany jako jediné levicové alternativy (v době, kdy levici jednoznačně dominovala KSČ) popsal Miloš Zeman: „Prostor moderní levicové strany u nás je a – v souladu s evropskými tradicemi – bude obsazený sociální

demokracií. (...) Za této situace by se měla komunistická strana hrdě přihlásit ke své dosavadní strategii života bez budoucnosti a stát tak ve své poznané pravdě. (...) Její diskontinuitní obrat, kromě toho, že směřuje do zaplněného prostoru, je spojen se ztrátou tradic a vzbuzuje podezření z úmyslu ještě větší nečitelnosti. Pokud by se komunisté nazvali například Stranou práce, mohli bychom si je splést s labouristy. Jejich dosavadní název naopak žádné zmatení pojmů neumožňuje, protože se dostatečně vryl do našeho vědomí... komunistická strana byla a zůstává stranou extrému. (...) Nelze ji zrušit, jako nelze zrušit horečku. Její volební výsledky budou měřítkem intenzity nemoci naší společnosti, sociální rakoviny, ze které se zvolna začínáme uzdravovat.“¹¹⁵ O metafoře politického problému jako nemoci těla jsme už mluvili. I v tomto případě postihuje horečka v podobě komunistů organismus, který se z ní nutně musí *uzdravit*.

Proč se „antikomunismus vyloučení“ objevuje na scéně zrovna v roce 2003, Slačálek ve svém textu podrobněji nezodpovídá. Lze říci, že se v tomto období sešlo hned několik vlivů, tendencí, nebo událostí, jež mobilizovaly antikomunistické složky společnosti a obnovily volání po zákazu či omezení komunistů.

Předně, v únoru 2003 vypršel prezidentský mandát Václavu Havlovi, který pro velkou část společnosti garantoval konsensus vyloučení komunistů na kraj politického hřiště, a na jeho místo nastoupil i díky podpoře komunistických poslanců Václav Klaus. Ten se v týdnech před svým zvolením i po něm několikrát výrazně vymezí vůči antikomunistům. „Prázdný, silácký antikomunismus [jsem i před rokem 1989 považoval za] filozofii, která mě nebavila, protože se mi zdála strašně lehká, laciná, prázdná,“¹¹⁶ prohlásil několikrát ještě před prezidentskou volbou. Tak zásadní změna postoje na Pražském hradě se nemohla obejít bez reakce té části veřejnosti, která se v té době stále za antikomunistickou považovala.

Ještě před volbou se však měnilo postavení KSČM: Ve volbách v roce 2002 získala rekordních 18.5 procenta a jedenačtyřicet poslaneckých mandátů, což

¹¹⁵ Zeman, M. Stát v poznané pravdě. in Lidové noviny. 4. 5. 1990

¹¹⁶ Kundra, O. Bolševici v záloze. In Respekt, 27. 1. 2003

ukončilo debaty o přirozeném vymírání komunistického elektorátu. Zároveň s tím se v ČSSD zformovala početná skupina politiků, kteří KSČM za „nedotýkatelné“ nepovažovali a dokonce byli schopni zpochybňovat Bohumínské usnesení, které sociálním demokratům spolupráci s komunisty na vládní úrovni zakazuje. Změna na Pražském hradě a role komunistů v prezidentské volbě tyto procesy pochopitelně urychlila.

Svou roli sehrály i okolnosti nikoli strukturálně podmíněné – do Senátu se na podzim roku 2002 dostal ve volebním obvodu Praha 1 někdejší revoluční student Martin Mejstřík. Přestože jej do křesla dostalo především znechucení veřejnosti z opoziční smlouvy, které zvolením Mejstříka, odpůrce obou velkých partají, dala pražská veřejnost najevo, hlavním tématem jeho senátorského působení se nakonec stal boj proti komunistické straně. Spolu s kolegou Jaromírem Štětinou se stali nejvýraznějšími mluvčími diskurzu zakazování po roce 2002.

5.2. S komunisty se nemluví

Prvním ohlasem prezidentské volby ve veřejné diskusi bylo poměrně stručné „provolání občanů“ S komunisty se nemluví, jehož autorem byl někdejší disident, publicista a politický aktivista Petr Placák. Jazykové analýze jej podrobil již Ondřej Slačálek v citovaném textu, proto upozorníme jen na některé jeho charakteristiky. Adresátem provolání občanů jsou vyjmenované instituce od prezidenta po předsedy parlamentních stran, implicitně ovšem (především) také veřejnost. První část prohlášení, uvozená větou „S rostoucím znepokojením sledujeme lehkost a bezstarostnost, s jakou je v posledních měsících ve veřejném životě - na politické scéně, ve veřejnoprávních i soukromých médiích - přijímána a představována komunistická strana,“¹¹⁷ v podstatě shrnuje proměnu pozice KSČM v politickém systému a její vystoupení z role „horečky společnosti,“ která jen kdesi na okraji indikuje blížící se uzdravení svými volebními výsledky, a vyjadřuje „znepokojení“ a obavy mluvčích. Druhý odstavce vymezuje stranu znovu pro ujištění (jde o „zdánlivě samozřejmý fakt“) jako stranu

¹¹⁷ S komunisty se nemluví. Prohlášení dostupné na http://www.sds.cz/docs/prectete/e_kolekt/s_k_s_n.htm

„extremistickou“ – politologický diskurz má v tomto kontextu nezaujatě sdělit, že strana stále patří na okraj.

Ve třetím odstavci najdeme formulaci, jež zcela zřetelně vykazuje znaky diskontinuitního pojetí paměti, jak jsem o něm mluvili: „Připomínáme české veřejnosti a její politické reprezentaci, že legitimita svobodné a nezávislé České republiky, jejích demokratických institucí, celého našeho polistopadového vývoje vychází ze zavržení zločinného a protiprávního komunistického režimu, jak o tom mluví zákon.“ Připomeneme-li význam vztahu mezi reprezentacemi My a Oni pro tvorbu identity a ideologického obrazu skupiny, můžeme říci, že pro ideologii antikomunismu, jak jí představuje citovaný výrok, je „zločinný a protiprávní komunistický režim“ konstitutivním prvkem – neboť reprezentace Nás (svobodných, nezávislých, obdařených demokratickými institucemi) ze přiznaně „vychází“ ze zavržení svého protikladu.

5.3. Zrušme komunisty

Senátoři Mejstřík a Štětina se do diskuse výrazněji zapojili v roce 2004, kdy spolu s peticí Zrušme komunisty prosazoval Mejstřík zároveň novelu v té době již známého ustanovení trestního zákona ve znění velmi podobném tomu, které v devadesátých letech odhlasoval parlament a Ústavní soud jej následně zrušil. I tímto textem se zabývá ve své analýze Ondřej Slačálek, proto zdůrazňujeme opět jen vybrané charakteristiky.

Promluvu adresují „níže podepsaní občané ČR“ poslancům a senátorům, implicitně opět veřejnosti. První věta prohlášení „Komunisté v naší zemi jsou stejným ohrožením demokracie, jako byli kdysi nacisté.“¹¹⁸ – argument symetrizace, jak jsme jej představili, je zde použit bez dalšího vysvětlení, jako notorieta, věc všeobecně známá. Důraz na „nezřeknutí se symbolů a názvu“ odpovídá snaze obou senátorů právě komunistickou symboliku zakazovat, a stranu „vyloučit z demokratické soutěže politických stran,“ pokud trvá na svém názvu. Součástí této petice byla i vizuální kampaň Trikem proti komunismu, v rámci níž vznikly desítky antikomunistických potisků na trika prodávaná prostřednictvím e-

¹¹⁸ Zrušme komunisty. Petice. dostupné na [<http://www.zrusmekomunisty.cz/index.php>]

shopu i na řadě kulturních akcích.¹¹⁹ Interpretačně mimořádně pozoruhodnou sbírkou vizuálních obrazů se velmi důkladně zabýval v citovaném textu Slačálek, proto se o podobné nebudeme pokoušet znovu.

5.4. KDO ve STÍNU ČEKÁ na MOC

Kniha novinářů Adama Drdy a Petra Dudka se „snaží odpovědět na otázku, čím si polistopadoví komunisté zasloužili tuto shovívavost, vstřícnost a úctu“¹²⁰ – míněno posílení voličské přízně a politického vlivu po roce 2002. Jedná se o příspěvek k pochopení významu „vyrovnávání se s minulostí“ a obsahuje téměř všechny podoby antikomunistické rétoriky a argumentu, jež jsme dosud představili. Pokusíme se krátce zastavit u poslední kapitoly („Závěr: Vyrovnání se s dekomunizací“) a označit vlivy diskurzu zakazování v tomto textu.

Kapitolu otevírá teze, že „(v)yrovnávání se s minulostí není žádnou „výsadou“ české společnosti“¹²¹ a pro srovnání představuje „denacifikaci společnosti rakouské.“ Stručný popis aspektů rakouské denacifikace shrnuje s tím, že „celý proces, zejména jeho rozplynutí se v byrokratickou formalitu za spolupůsobení politické poptávky ‚po hlasech,‘ nápadně připomíná český proces dekomunizace.“ Přestože jsme uvedli, že argument symetrizace nacismu a komunismu zpravidla není rozváděn, detailněji argumentován (také proto, že se neseťká s opozicí), v knize věnované úskalím české dekomunizace by čtenář mohl alespoň stručnou argumentaci (rozsahem odpovídající třeba vysvětlení Tomáše Sokola) očekávat. Po citaci rakouské učebnice dějepisu, která pojednává vyrovnání se s minulostí, však stavba symetrizace končí takto: „Historik by jistě během krátké chvíle vysypal z rukávu argumenty, proč nelze čtyři desetiletí českého komunismu poměřovat s rakouskými sedmi lety nacismu. **Ale o to nám ted’ nejde.** Snažili jsme se na předcházejících stránkách ukázat, že česká společnost míří do slepé uličky, která je **shodou okolností** podobná té, do které po válce zamířili Rakušané (...)“ (zvýraznění M.Ch.)

¹¹⁹ Podrobnosti o kampani dostupné na [<http://www.dekomunizace.cz>]

¹²⁰ DRDA, A., DUDEK, P. Kdo ve stínu čeká na moc. Čeští komunisté po Listopadu 1989. Praha, Litomyšl: Paseka 2006. Text na přebalu.

¹²¹ *ibid.*, s. 219 a násl.

Je obtížné zodpovědět, proč téměř dvěstěpadesát stran popisu charakteru KSČM, české dekomunizace a s nimi spojených úvah neunese alespoň náznak podepření argumentu symetrizace. Výzva městského prokurátora Tomáše Sokola z dubna roku 1990 představuje ve srovnání s tímto textem intelektuálně velmi hluboký a argumentačně odpovědný počin, který jeho následovníci nedokázali překonat. Ztotožnění povahy nacismu a komunismu bohužel neunese prostá věta o tom, že „(t)ato hnutí se chovala k lidským životům se stejnou bezohledností a ve svých nejkrutějších obdobích úzce spolupracovala.“ Máme-li brát vážně jeden z nejdůležitějších argumentů pro vyloučení komunistické strany – a za vážné vzetí v potaz dost možná stojí, jeho prosté opakování bez kritického odůvodnění nepostačí.

7. Závěr

Úsilí o zákaz komunistické strany, o vyřazení jejích představitelů i strany samotné z politického prostoru české společnosti, není pouze obratně využívanou mocenskou kartou české pravice. Není ani dětinským produktem revolučního idealismu, či pouhé nutnosti identifikovat jednoduchého protivníka a svalit na něj všechno zlo světa. Mnohem spíš je přirozeným vyústěním specifického chápání české národní paměti, spojeného s „odčiněním minulosti“ jako jediným myslitelným prostředkem k navázání na přetrženou budoucnost.

Část veřejnosti, která tímto způsobem na kolektivní paměť nahlíží a spoluutváří ji, stále postrádá „vyrovnání se s minulostí,“ zřetelné ukončení období národního temna a bloudění. Charakter listopadové revoluce, pokojného předání moci a změny režimu, však zřetelné oddělení nepřipustil. Všechny křivdy polistopadového období tak mohly, viděno skrze tuto ideovou sadu, přispět k posílení představy o tom, že „revoluce nikdy neproběhla,“ „bolševici jsou pořád u moci“ a radikální dekomunizace je české společnosti stále třeba.

Jakkoli je zjevné, že sféru politična nelze jednou čarou oddělit od příbuzných diskurzů právních či diskurzu morálního, naprosté *nerozlišování* druhů individuální i kolektivní odpovědnosti za předlistopadové křivdy zakonzervovalo antikomunistický diskurz v jakési argumentační pasti. Z klíčových obrazů a tvrzení se během uplynulého dvacetiletí staly dokola opakované mantry, které nepřipouští hodnocení kritickým rozumem ani z jedné strany. V počátku diskurzu poutavé otázky k možnosti individuální trestní odpovědnosti za propagaci komunismu, a zprostředkovaně i otázky mířící k obsahu pojmů „komunismu“ a „komunistického režimu,“ zůstaly zaházeny hromadou diskurzivního bláta, které nikdo z aktérů nechce odklízet, a využitelné je pouze jako instrumentální karta každodenního politického soupeření subjektů, pro které pátrání v hlubinách kolektivní paměti nepředstavuje atraktivní druh úsilí. Problém povahy režimů dvacátého století, a zvláště jejich vzájemné srovnávání, dnes nemůže antikomunistický diskurz ani poodkrýt - neproblematizovaná totožnost všech „totalit“ a „zločinných režimů“ nepřipouští nejen alternativní interpretace, ale interpretace jako takové.

Aniž bychom chtěli být jen trochu zlehčovat zločiny (v mravním, politickém i právním smyslu), kterými se provinili jednotlivci i instituce na druhých v období vlády komunistické strany, lze z našeho pozorování vyvodit přinejmenším toto: Identifikace komunismu a existující komunistické strany jako základních problémů a potenciálních nebezpečí současné české politiky nemíří k řešení žádného politického problému, naopak je skrývá a zamlžuje. Opuštění „diskurzu zakazování“ by tak nepochybně české společnosti prospělo, a to bez ohledu na budoucí osudy KSČM a jejího „komunismu.“

Literatura:

- ARENDDT, Hannah. *Původ totalitarismu*. Praha : OIKOYMENH, 1996
- BENEŠ, Vít. *Diskurzivní analýza*. in DRULÁK, P. Jak zkoumat politiku. Praha: Portál 2008, s. 94
- BÍLEK, Petr (ed.). *James Bond a major Zeman. Ideologizující vzorce vyprávění*. Příbram: Pistorius & Olšanská 2007
- FAIRCLOUGH, Norman. *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London, New York: Routledge 2003
- FAIRCLOUGH, Norman. *Language and Power*. London: Longman 2001
- FIALA, P., HOLZER, J., MAREŠ, M., PŠEJA, P. *Komunismus v České republice*. Brno: Mezinárodní politologický ústav 1999
- FIDELIUS, Petr. *Kritické eseje*. Praha: Torst 2000
- FLUSSER, Vilém. *Jazyk a skutečnost*. Praha: Triáda. 2005
- FOUCAULT, Michel. *Archeologie vědění*. Praha: Herrmann & synové 2002
- FOUCAULT, Michel. *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Svoboda 1994
- FURET, François. *Komunismus a fašismus*. Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 2002
- GJURIČOVÁ, Adéla a kol. *Rozdělení minulostí. Vytváření politických identit v České republice po roce 1989*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2011
- HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 2009
- HLOUŠEK, V., KOPEČEK, L. (eds.). *Rudí a růžoví. Transformace komunistických stran*. Brno: Mezinárodní politologický ústav 2002
- MAYER, Françoise. *Češi a jejich komunismus. Paměť a politická identita*. Praha: Argo 2009
- OTÁHAL, Milan. *Opoziční proudy v české společnosti 1969–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny 2011
- J. PATOČKA. Čím je a čím není Charta 77. in: J. PATOČKA, Češi I, Praha 2006
- SCHMITT, Carl. *Pojem politična*. Brno, Praha: CDK, OIKOYMENH 2007
- SCHMITT, Carl. *Nomos der Erde*. Berlin: Dunckler & Humblot 1974
- SUK, Jiří. *Labyrintem revoluce. Aktéři, zápletky a křížovatky jedné politické krize*. Praha: Prostor 2003

van DIJK, Teun A. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage 1998

VAŠÍČEK, Zdeněk. Úskalí nepolitické politiky. In *Přijetí podmínek*. Praha: Torst 1996

ZNOJ, Milan: *Marečkův případ aneb vzestup a pád antikomunistické pravice*. Brno: Marek Konečný 2005

Zdroje:

DRDA, A., DUDEK, P. *Kdo ve stínu čeká na moc. Čeští komunisté po Listopadu 1989*. Praha, Litomyšl: Paseka 2006

UHL, Petr. *Právo a nespravedlnost očima Petra Uhla*. Praha: C.H.Beck 1998

BENDA, Václav. *Paralelní polis*. Samizdat